

A kora vaskori deponálási gyakorlat értelmezési
lehetőségei néhány dédestapolcsány-verebce bérci
példa alapján

OTDK dolgozat

2025. január

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Probléma feltevés – Deponálások a kora vaskorban	4
3. A lelőhely bemutatása	6
3.1. Földrajzi helyzet és jelenségek	6
3.2. Kutatástörténet	6
3.3. Egy új kutatási projekt	8
3.4. Depók a lelőhelyről	9
4. A 2023/2 depó bemutatása és elemzése	12
4.1. Előkerülési körülmények	12
4.2. A leletek leírása	14
4.3. A leletek elemzése	18
4.4. A tárgyak jelentése – Tárgybiográfia, a depó lerakásának és összeállításának módja	25
4.5. Keltezés	27
5. Deponálási mintázatok	30
6. Értelmezés	32
6.1. Hagyományos magyarázatok a depók elrejtésére	32
6.2. Értelmezési szempontok	33
6.3. A 2023-2-es depó értelmezése	34
7. Összefoglalás	36
8. Köszönetnyilvánítás	37
9. Bibliográfia	38

1. Bevezetés

Dolgozatomban a dédestapolcsány – verebce – bércei lelőhelyen feltárt depók tanulságai segítségével vizsgálom a kora vaskori¹ kárpát-medencei deponálási gyakorlat sajátosságait. Áttekintem a kora vaskorra jellemző deponálási szokásokat, a kutatás jelenlegi állását, a felmerülő problémákat, illetve bemutatom a lelőhely jelentőségét és a benne rejlő potenciált.²

A dolgozatban részletesen egy depót mutatok be, de a lelőhelyen előkerült többi leletegyüttes tanulságait is bevonom a vizsgálatba. A kutatásom célja, hogy a dédestapolcsány - verebce – bércei depók segítségével megvizsgáljam, hogy az itteni deponálási gyakorlat mennyire egyedi, illetve milyen szálakon kapcsolódik a tágabb térségből ismert deponálásokhoz.

Célom az is, hogy a dédestapolcsányi erődtített településen felderített – nagy számú és eredeti kontextusában vizsgálható - depók segítségével hozzá tudjak szólni, a strukturált depozitumok értelmezéséről folyó vitákhoz és párbeszédhez.

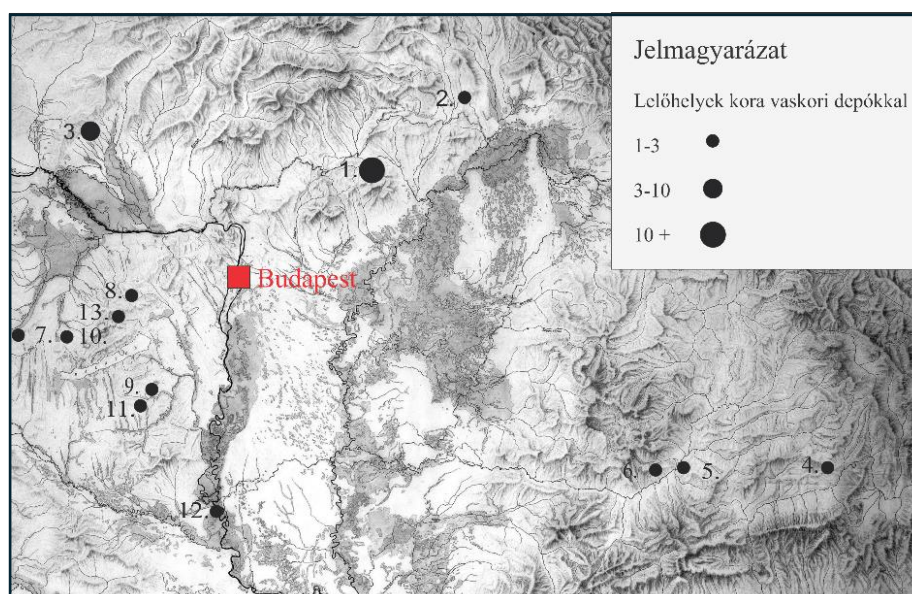
¹ A magyarországi vaskort hagyományosan 3 részre (kora, középső és késő) osztották fel, a nemzetközi kettős (kora és késő) felosztással ellentétben. Manapság azonban, elsősorban a nemzetközi félreértések elkerülése érdekében érdemesebb a kettős felosztást használni. Részletesebben lásd: V. Szabó et al. 2023. 604.

² A Kárpát-medencéből összesen 18 kora vaskori deponálást ismertünk, Dédestapolcsányon csak az elmúlt 3 évben találtunk 28-at!

2. Probléma feltevés – Deponálások a kora vaskorban

Depók³ a Kárpát-medencében már egészen az újkőkortól ismertek, a deponálás jelensége azonban a bronzkorban nő meg ugrásszerűen.⁴ Az időszakból rengeteg nagymennyiségű, kifejezetten gazdag reprezentatív leletgyűttest ismerünk.⁵ A késő bronzkori depók a nagy számuk és gazdagságuk, valamint a fémkeresős kutatás előtérbe kerülésének köszönhetően jól kontextusba helyezhetőek voltak miatt nagy kutatási potenciált kínálnak. A különböző leletösszefüggésben előkerült, színes tárgyspektrummal bíró „kincsekkel” már a 19. századtól foglalkoztak tudományos szemszögből is és ez a kiemelt figyelem a bronzkori depókhoz, a mai napig megmaradt.⁶

A késő bronzkori leletgazdagsághoz képest a bronzkor legvégén, a bronz és vaskor átmeneti időszakában azonban megváltozott az addigi deponálási gyakorlat. Ekkortól sokkal kevesebb leletgyűttest ismerünk és az ismert depók mérete és gazdagsága is elmarad a késő bronzkoriakétól. A késő bronzkorból ismert több száz depó helyett, a kora vaskori Kárpát-medencéből – a dédestapolcsányiakat nem számítva - mindössze tizennyolcat ismerünk (1.kép).

³ ...Strukturált depozitumok, deponálások, kincsek. A kutatásban sokféle képen hívták ezt a fajta, bizonyos célból elrejtett, zárt leletgyűttest. Én alapvetően a depó és a deponálás kifejezéseket fogom használni, egymás szinonimájaként. (Garrow 2012.)

⁴ V. Szabó 2019, 18.

⁵ Számos példával lásd: V. Szabó 2019; Tarbay 2022.

⁶ Az utóbbi két évtizedben a bronzkori deponálásokkal foglalkozó kutatás egyre komplexebbé vált. A problémakörrel foglalkozó meghatározó publikációk közül néhány: Fontijn 2002; Neumann 2010; Vachta 2016; Huth 2016; Hansen 2013; 2016; 2019; Ballmer 2015; Tarbay 2022.

1. kép: Kora vaskori depók a Kárpát-medencében: 1. Dédestapolcsány, 2. Alsómislye, (Nižná Myšľa, SK) 3. Szomolány, (Smolenice, SK) 4. Csernáton, (Cernatu, RO) 5. Alsótátlaka, (Tărtăria, RO) 6. Alvinc, (Vințu de Jos, RO) 7. Vaskeresztes, 8. Kisravasz, 9. Regöly, 10. Ikervár, 11. Kurd, 12. Kiskőszeg, (Batina, HR) 13. Somló

A vaskor elején megváltozó deponálási gyakorlat kutatásának értelmezését megnehezíti, hogy a tizennyolc ismert depónak csak kis részét tárták fel régészek, a zömének ismeretlen a kontextusa. Magyarországon pl. a Dunántúlról az összesen ismert hat depó közül, csak az utolsó kettőt, az Ikervár-pinkóci-dűlőt⁷ és a Somlóhegyit⁸ dokumentálták szakemberek. Szlovákia területén is hasonló a helyzet: a két ismert lelőhely közül a szomolányiakat⁹ (Smolenice, SK) régészek tárták fel, míg az alsómislyei¹⁰ (Nižná Myšľa, SK) előkerülési körülménye tisztázatlan.

Mindezek rávilágítanak arra, hogy a korszak depóinak kutatása messze elmarad a késő bronzkoriakétól. Ezt jól illusztrálja az a tény is, hogy a Kárpát-medencét is érintő kora vaskori deponálásokról - a konkrét leletközléseken kívül – mindössze egyetlen szakcikk született mostanáig.¹¹ Az alul kutatottságot a leletegyüttesek fent említett alacsony száma és szegényesebb mivolta magyarázhatja.

Mindezek fényében van nagy jelentősége annak, hogy Dédestapolcsány-Verebce-bércen az elmúlt négy évben egy késő-bronzkori és kora-vaskori magaslati erődített településeket kutató projekt keretében¹² összesen 29 depót találtunk, és ezek közül egy bronzkort leszámítva¹³ az összeset a kora vaskorra lehet keltezni.¹⁴ Így a dédestapolcsányi depók azzal, hogy, jelentősen megnövelik az ismert kora vaskori deponálások számát, illetve azzal, hogy kivétel nélkül ismert, dokumentált lelőköri körülmények kapcsolhatók hozzájuk, jelentős mértékben hozzájárulhatnak a kora vaskori deponálások természetének és értelmezésének vizsgálatához.

⁷ Nagy et al. 2012.

⁸ Soós et al. 2023.

⁹ Cambal – Makarová 2020.

¹⁰ Miroššayová 1980.

¹¹ Imke Westhausen a doktori értekezését írja a közép-európai vaskori deponálásokról (Westhausen 2018; Westhausen 2019.).

¹² V. Szabó Gábor vezetésével. OTKA 2021/138768.

¹³ Fejér 2024.

¹⁴ V. Szabó et al. 2022; V. Szabó et al. 2023; 13. ábra; Fejér 2024.

3. A lelőhely bemutatása

3.1. Földrajzi helyzet és jelenségek

Dédestapolcsány -Verebce – bérc Észak-Magyarországon található, Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves vármegyék határán. A lelőhely a Bükk egy észak-dél irányú hegygerincén fekszik, keletről a Baróc-patak, nyugatról a Bán-patak, északról Mályinka, Nagyvisnyó és Dédestapolcsány falvak határolják. A nagyjából 4 km hosszú és a legmagasabb pontján 650 méter magas hegygerinc egyedül a déli, Bükk-fennsíkhoz kapcsolódó oldalán jól megközelíthető.

A hegygerinc keleti és nyugati oldalait teraszosították, ez főleg nyugaton látványos, de keleten is felismerhető. A déli oldalnál, az egykori főbejáratnál, az úgynevezett Vaskapunál egy hármassáncból és két árokból álló védmű nyomai találhatók.¹⁵ A lelőhely így egy jól körül határolt, 170 hektáros, az egész hegygerincre kiterjedő magaslati erődített települést jelent. A településtől északra egy síktemető és több halom található.¹⁶

3.2. Kutatástörténet

A lelőhely kutatástörténetét a közelmúltban többször is összefoglalták,¹⁷ így én a hangsúlyt a dolgozatomhoz kapcsolódó kutatásokra helyezve fogom áttekinteni.

A helyet először a hegygerincen álló középkori vár kapcsán említették a 13. században, „Dédeskő” néven. A vár ezután többször gazdát cserélt, 1319/20-ban Károly Róbert foglalta el, míg 1567-ben a temesvári pasa vette ostrom alá. A védők tizenöt napnyi védekezés után éjjel elhagyták a várat, azonban azt még rárobantották a bevonuló török katonákra.¹⁸ A vár jelentősége így megszűnt, nem építették újra, ezután csak, mint „catrum dirutum” hivatkoztak rá.¹⁹

Az őskori földvárat Fodor Antal fedezte fel, egy 1827-es kéziratában szerepelt először, ő azonban a középkori várhoz kötötte. Az első őskori leleteket - kerámiákat, állatcsontokat és két kovatóredéket - Róth (Rozsónyi) Márton adományozta a Nemzeti Múzeumnak 1941-ben és

¹⁵ Nováki 1988; V. Szabó et al. 2022, 280.

¹⁶ Tóth 2010; Tóth 2017.

¹⁷ Nováki et al. 2007, 32-35; Tóth, 2017, 421-424; V. Szabó et al. 2014, 1-2; Mogyorós 2022, 5-6; V. Szabó et al. 2022, 280-284.

¹⁸ Nováki et al. 2007, 33; a török ostromról részletesen lásd: Szörényi 2021 62-67.

¹⁹ Borovszky, 1909. 93, 347–348.

1945-ben.²⁰ A leleteket Kemenczei Tibor újkőkorként és késő bronzkorként határozta meg, és a földvárat a Kyjatice-kultúrához kötötte.²¹

1974-ben Dobosy László a középkori vár vizsgálata során talált őskori kerámiákat.²² Nováki Gyula 1968-tól kutatott a lelőhelyen, melynek során részletesen felmérte a lelőhely topográfiáját.²³ Az előkerült leletek és hasonló természetű lelőhelyek alapján ő és Kemenczei Tibor is a késő bronzkorra keltezte a lelőhelyet és a Kyjatice-kultúrához kötötte.²⁴ Ez az értelmezés a következő évtizedekben sem változott.²⁵

2004-ben a miskolci Hermann Ottó Múzeum végzett fémkeresős felszíni kutatásokat B. Hellebrandt Magdolna és Pusztai Tamás vezetésével. A talált vas leleteket a Hallstatt C-D és La Tène A-B időszakokra, míg a kerámiát a Kyjatice-kultúrához sorolták.²⁶

2006-ban Czajlik Zoltán az ELTE RTI²⁷ régésze készített légi fotókat, amit egy évvel később felszíni leletgyűjtéssel egészített ki. Pontosította a lelőhely topográfiáját, elválasztotta a középkori épületeket, valamint megkülönböztetett késő bronzkori és kora vaskori erődítéseket is.²⁸

2008-ban V. Szabó Gábor fémkeresős kutatásokat végzett lelőhely területén, ennek során a szórványleletek mellett, feltártak négy, hamvasztásos temetkezést is.²⁹ 2010-ben a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat elkészítette a lelőhely LiDAR alapú 3D modelljét.³⁰ A kutatásokat 2011-ben folytatták, amikor is egyrészt felismerték, hogy a késő bronzkori megtelepedés, elsősorban a bronzkori fémtárgyak teljes hiánya miatt minimális a vaskorihoz képest,³¹ másrészt a település erődített, déli végében egy ostrom nyomaira – 234 vas nyílhegyre és parittyakövekre - bukkantak.³² Emellett még feltártak 11 db sírt a korábban felfedezett temetőből.³³

²⁰ Nováki et al. 2007, 34.

²¹ Kemenczei 1970, 24.

²² Dobosy 1975, 20.

²³ Nováki 1988, 81-87.

²⁴ Kemenczei 1984, 129; Nováki 1988, 88-89.

²⁵ Nováki - Sándorfi 1992, 12-13; D. Matuz – Nováki 2002, 10, 88, Nováki et al. 2007, 35.

²⁶ Hellebrandt 2007.

²⁷ Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézete, továbbiakban: ELTE RTI

²⁸ Czajlik et al. 2008, 122.

²⁹ V. Szabó 2009, 181-181, V. Szabó 2010, 19-20, Tóth 2012.

³⁰ V. Szabó et al. 2014, 2.

³¹ Czajlik et al. 2014, 1-2.

³² V. Szabó et al. 2014.

³³ Tóth 2017.

A következő kutatás 2015-ben történt, amikor fémkeresős kutatások során számos új bronz és vas szórványleletet találtak. 2018-ban a Bükki Nemzeti Park Igazgatóságának a megbízásából P. Fischl Klára és Szörényi Gábor vezetésével a miskolci Hermann Ottó Múzeum kutatott a lelőhelyen. A fémkeresős kutatások mellett, több szelvényt is nyitottak, ám ezekben nem találtak értékelhető őskori objektumot.³⁴

3.3. Egy új kutatási projekt

2020-tól egy új projekt keretében az ELTE BTK RTI csapata V. Szabó Gábor vezetésével kutatja a lelőhelyet.³⁵ A projekt egyik fő célja, a Kr.e. 9.-7. századi Kelet-Kárpát medencében zajló változások okainak a vizsgálata. Ebben az időszakban látványosan átalakult a településszerkezet, addig ismeretlen keleti típusú fegyverekkel felszerelt csoportok jelentek meg, megnőtt az erődített települések száma és jelentősége és több lelőhelyen is pusztító támadások nyomait lehet megfigyelni. Ugyanekkor figyelhető meg a vasművesség rohamos terjedése a Kárpát-medencében, valamint a deponálási gyakorlat is fent már említett megváltozása.³⁶

A projekt több egykorú lelőhelyet vizsgál,³⁷ azonban a Dédestapolcsányon talált kiugróan jelentős leletanyag miatt, erre a lelőhelyre került a fő hangsúly.

Az erődített településen zajló kutatás első fázisa fémkeresős kutatásokkal egybekötött módszeres terepbejárásokból állt. A lelőhely legelső ismert depója – egy kerámia edényből arany karikák, flitterek és lemezdarabok kerültek elő³⁸ – is egy ilyen fémkeresős kutatás során került elő 2021 októberében. A lelőhely gazdagságát mutatja, hogy abban az évben még kettő ilyen kutatásra került sor, amik során még további hat depót sikerült feltárnunk.³⁹

A kiemelkedő eredmények hatására a következő évben is folytatódtak az ilyen jellegű kutatások, amik során márciusig még további négy depót derítettünk fel. A feltárt deponálások és a szórványleletek nagy száma és jelentősége miatt júliusban egy ásatásra is sor került.⁴⁰

³⁴ V. Szabó et al 2022, 284.

³⁵ OTKA 2021/138768.

³⁶ V. Szabó et al. 2022 278.

³⁷ a másik két lelőhely: Cserépfalu-Mésztető és Felsőtárkány-Várhegy (V. Szabó 2022.)

³⁸ V. Szabó et al. 2022, 290, 7. kép.

³⁹ 2021. 12. 4-én pl. egy nap alatt 3 depó is előkerült

⁴⁰ A 2020 és 2022 közötti fémkeresős kutatásokról: V. Szabó et al. 2022, 285-290.

Az ásatások fő célja a település topográfiai és kronológiai viszonyainak a pontosítása volt. Az itt elért eredmények a terepbejárásokhoz hasonló volt: számos jelentős lelet került elő és épületeket is sikerült kiásni, illetve az ásatás két hete alatt további 8 depó került elő.⁴¹

A lelőhelyen talált sok száz vas nyílhegy tipológiai alapú vizsgálatát és az általuk rekonstruálható ostrom kutatását Mogyorós Péter végezte, aminek köszönhetően körül határolhatóvá vált a támadók kapcsolatrendszere és a lelőhely kronológiáját is pontosítani lehetett.⁴²

A következő, 2023-as év kutatásai is hasonló eredményeket hoztak. Az év eleji fémkeresős terepbejárások során további négy depót találtunk, köztük az itt bemutatandó vaseszköz depót is.⁴³ Az ásatás is folytatódott mely során további épületek lettek feltárva, még több ritka és kifejezetten jelentős fémtárgy került elő, illetve a síktemetőből is fel lett tárva további 11 sír. Az év végi fémkeresős kutatások során is került elő újabb depó.⁴⁴

A terepi kutatások a lelőhelyen 2024-ben is folytatódtak.⁴⁵ További terepbejárások történtek és a telep ásatása is folytatódott. Ebben az évben ugyan csak egy depó került elő, ez azonban páratlanul gazdag és sokszínű összetétele, valamint rendkívül izgalmas előkerülési helye és körülménye miatt⁴⁶ számos új kérdést, értelmezési és kutatási lehetőséget vet fel.

3.4. Depók a lelőhelyről

A lelőhely kiemelt jelentőségét, többek között az itt talált deponálások is jelzik: három év alatt összesen 29 db depót találtunk, amik közül egy, középső bronzkori kivételével az összeset a kora vaskorra lehet keltezni.

A kora vaskori depók előkerülési körülményük, nyersanyaguk, méretük és összetételük alapján rendkívül heterogének.

Előkerülési körülményeik is differenciálták őket: voltak, amiket sikerült egyben feltárnunk, voltak, amik enyhén, egy méteres átmérőjű körnél kisebb mértékben szóródtak szét és voltak,

⁴¹ V. Szabó et al. 2022.

⁴² Mogyorós 2022.

⁴³ V. Szabó et al. 2023, 8. ábra. A lelőhelyről előkerült depók közül egyetlen egy nem kora vaskori. A középső bronzkor végére keltezhető sarlódepót, és a vele egykorú további három szórványleletet Fejér Eszter (2024 közölte).

⁴⁴ V. Szabó et al. 2023.

⁴⁵ A 2024-es kutatásokról lásd: V. Szabó et al. 2024 (megjelenés alatt)

⁴⁶ A két tömbben kiemelt, szervesanyagokat is tartalmazó depó még restaurálás alatt áll, azonban már így is több, mint 70 tárgy választható el benne. A depó egy másik – 2023/9-es – rendkívül gazdag aranyakat és több ezer borostyán gyöngyöt tartalmazó együttestől pár méterre került elő.

amiket teljesen szétszórva, adott esetben akár 100 m²-es területről szedtünk össze.⁴⁷ A szóródás mértéke nagyban függött a földbe kerülés konkrét helyétől, ugyanis sok esetben a teraszok eróziója szórta szét a leleteket,⁴⁸ míg abban az esetben amikor pl. egy edényben, vagy valamilyen szerves anyagban, esetleg kövek közé helyezték el a leleteket akkor teljesen egyben maradtak.

Méretük szintén változó, volt, ahol csak 4 tárgyból állt a leletegyüttes, de volt, amelyik 97 tárgyat tartalmazott.

Nyersanyaguk szerint 4 csoportot különítettem el: a legtöbb a vas félkésztermékeket, valamint a vas eszközöket tartalmazó depókból volt, ezt követték a bronzdepók, amelyek főleg lószerszámokat és viseleti elemeket tartalmaztak, illetve kettő aranydepó is előkerült.

Az összetétel szerinti csoportosítás többé-kevésbé megegyezik a nyersanyag alapúval. Ebben a kategóriában az első csoportot a viseleti elemeket tartalmazó depók alkotják. Ide tartozik a két arany, illetve a két bronzdepó is. A második csoportot a négy lószerszámdepó jelenti, ezek főleg bronzokból állnak. A harmadik csoportba az eszközöket és szerszámokat tartalmazó depók sorolhatók be. Ezek a tárgyak kivétel nélkül vasból készültek, ilyen depókból kilencet ismerünk. A negyedik csoport együttese vasbucákból állnak. Közülük, a 2022/9-es depót érdemes kiemelni, amelyben 94 db összesen több, mint 144 kg súlyú vasbuca volt, emellett 2 orsógombot, egy üveggyöngyöt és kerámiatöredékeket is tartalmazott.⁴⁹

Három depót nem lehetett sehova sem besorolni: az egyiknél minden tárgy más csoportba tartozik, egy másiknál pedig a leletek teljesen szétolvadtak és a tárgyak egy része meghatározhatatlan. A harmadik esetben (ld. az említett tavalyi nagy depó), még restaurálás alatt állnak a tárgyak, de az már látható, hogy rendkívül sokszínű az összetétele, mivel egy összetett, díszes öv elemeit, lószerszámokat és ékszereket is tartalmaz.

Természetesen az itt felsorolt csoportok nem különülnek el élesen egymástól, nem jelentenek átjárhatatlan csoportokat. Az előkerülési körülményeknél a sokszínűségük miatt akár még több különböző csoportot is ellehetett volna különíteni egymástól.⁵⁰ A nyersanyag alapú elkülönítésnél sem élesek a határok. Az egyik „aranydepóban” pl. bronz és bimetál tárgyak is

⁴⁷ V. Szabó et al. 2022, 296.

⁴⁸ pl.: a 2022/3-as depónál Nagy 2023. 3. kép.

⁴⁹ V. Szabó et al. 2022, 296, 18. kép.

⁵⁰ A depók előkerülési körülményei alapján még több szempont alapján is lehet különbséget tenni közöttük. Lehet pl.: vizsgálni, hogy volt-e kőrákás vagy sem, illetve, hogy van-e nyoma annak, hogy miben rejtették el a leletegyüttest. Több esetben is maradtak meg szervesanyagok, illetve kerámia edények

jelen vannak, míg a bronzdepók is tartalmazzak általában vastárgyakat. A vaseszköz depók és a bucadepók között szintén nagyon képlékeny a határ. A kilenc bucadepó mellett pl. hat másik – eszköz, illetve egy lószerszám depó – „típusba” sorolt deponálásban is voltak vashétek. Hasonló a helyzet a vas eszközök tekintetében is, 5 másik „típusú” depóból is kerültek elő.⁵¹

Jól látható tehát a dédestapolcsányi deponálási gyakorlat összetett és sokszínű mivoltja. Evvel, illetve a többi, kárpát-medencei deponálási szokással való viszonytal még fogok foglalkozni.⁵²

⁵¹ Főleg, vaskések, de karos és tokos balta is.

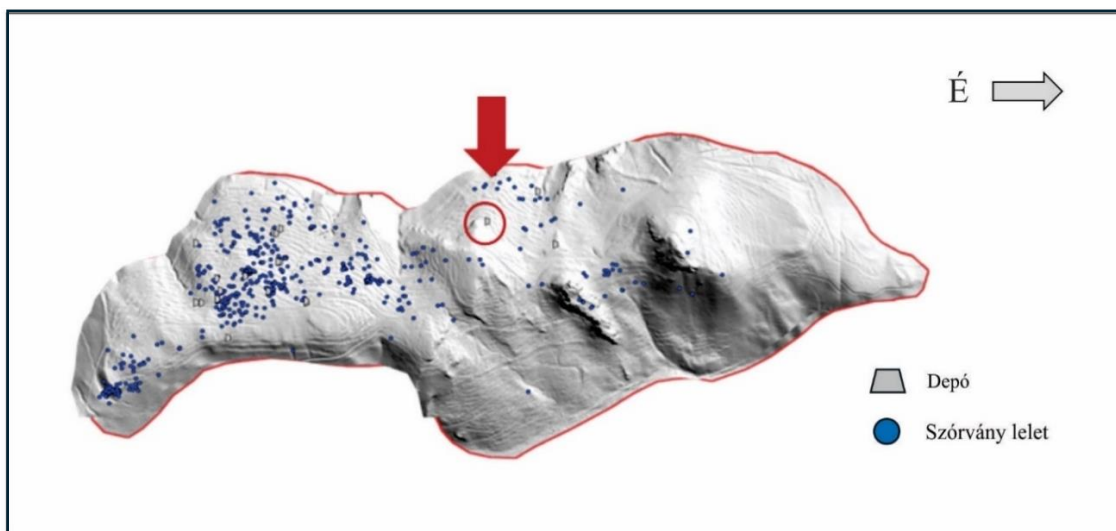
⁵² Lásd: „5. Minták a deponálásokban” fejezet

4. A 2023/2 depó bemutatása és elemzése

A dolgozatomban részletesebben vizsgált depó a lelőhely előzetes jelentésében a 2023/2-esként szerepelt⁵³. A kiemelt vizsgálatára azért esett a választás, mert az a depó számít a vas eszközdepók közül a leggazdagabbnak, legsokszínűbbnek és szinte minden olyan vasszerszám típus megtalálható benne, amelyet más depókból is ismerünk – egyedül a sarlók hiányoznak belőle. Mindezek mellett, optimális előkerülési és feltárási körülményei miatt is figyelemre méltóan informatívnak ítéltető ez az együttes.

4.1. Előkerülési körülmények

A depó az ELTE-s kutatóprojekt keretében⁵⁴ 2023 március 9. és 11. között szervezett, háromnapos fémkeresőzéssel egybe kötött terepbejárás során került napvilágra. A kutatás második napján a lelőhely középső, Vásárhely-parlag nevű részénél, egy meredek, sziklásabb teraszos résznél (2.kép) a találó személy egy szokatlanul erős műszerhangra lett figyelmes. Rábontott a jelre, amelynek eredményeképpen egy vas karosbalta került elő, illetve két tokos vas szerszám vége vált láthatóvá.

2. kép: A 2023/2-es depó helyzete a lelőhelyen, a többi depóhoz és a szórványleletekhez viszonyítva (Barcsi Marcell ábrája alapján).

Mivel a lelőhelyen alkalmazott protokollunk szerint egy leletegyüttes két tárgytól számít depónak, az ilyenkor használt depóbontási gyakorlat szerint jártunk el. A módszer lényege, hogy a leletek és a fémkeresős hangok alapján egy 1 x 1 méteres szelvényt nyitunk, amiben

⁵³ V. Szabó et al. 2023. 610, 8. kép.

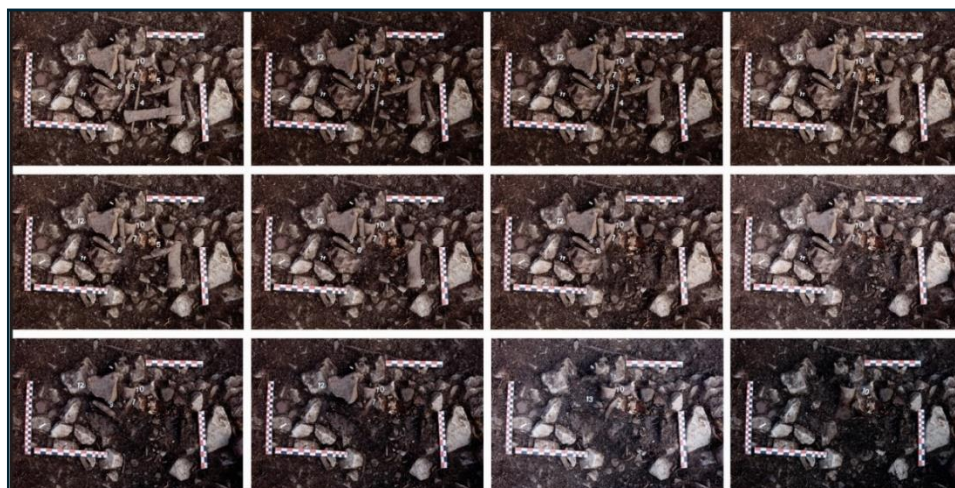
⁵⁴ A már említett projekt V. Szabó Gábor OTKA 2021/138768-ra épül.

óvatosan és fokozatosan mélyülünk. A bontás során adott esetben bővítjük a szelvényt abba az irányba, amit a leletek elhelyezkedése indokoltta tesz (4.kép).

3. kép: A depó helyzete: déli (A) és északi (B) irányból, az első leletek, (C) és a depó bontása (D és E) (Barcsi Marcell és V. Szabó Gábor képei).

A karos balta után a tokos véső, egy ívelt hátú vaskés és az ár került elő. Ezután a szelvény módszeresen mélyítésével párhuzamosan sorban jöttek a vastárgyak: egy vasingot⁵⁵, egy tokosbalta, egy újabb ívelt hátú vaskés, egy enyhén ívelt tömör markolatú vaskés, egy másik vasingot, egy újabb tokos balta, valamint végül két vasbuca (4. kép).

4. kép: A depó feltárásának fázisai (V. Szabó Gábor fényképei).

⁵⁵ A vasingot és a vasbuca közti különbséget a feldolgozás mértéke jelenti. A vasbuca csak egy feldolgozási fázison esett keresztül, a vasingot már többen is. Részletesebben lásd: Thiele 2010.

A nap végére kibontottuk és dokumentáltuk a leletegyüttest, ám a felszedés után is további tárgyakat jelzett a fémkereső, így másnap, 11-én is visszatértünk a helyszínre. Ugyanazt a módszert használva további három vastárgy került elő. Először egy ívelt hátú vaskés a szelvény aljáról, utána egy újabb vaskés töredéke a szelvény északi falából, majd előkerült egy harmadik tokosbalta is közvetlenül a szelvény mellől.

A depó tárgyai a legutoljára előkerült karos baltát leszámítva, mind egymáson, egyhalomban kerültek elő. A leletek egy 25 x 40 cm-es felületen feküdtek, a koncentráció közepén négy tárgy – egy tokos balta és három kés – feküdt egymáson (5. kép).

5. kép: A 2123/2-es depó eredeti helyzetben (V. Szabó Gábor fényképe).

A leletegyüttest három oldalról teljesen körbe öleli, egy körakás, egyedül az északi oldalon nem folytonos a kövezés, azonban itt is található kövek a depó körül. A depó környezete ugyan elég köves – a sziklák miatt a teraszokat sem tudták olyan mértékben kialakítani, mint a lelőhely más részein – a körakás formája és kiterjedése alapján valószínűsíthető, hogy mesterségesen hozták létre.

4.2. A leletek leírása

A vizsgált depó összesen 15 vas tárgyból – 11 eszközből és 4 félkésztermékből – áll. A leletek a következők:

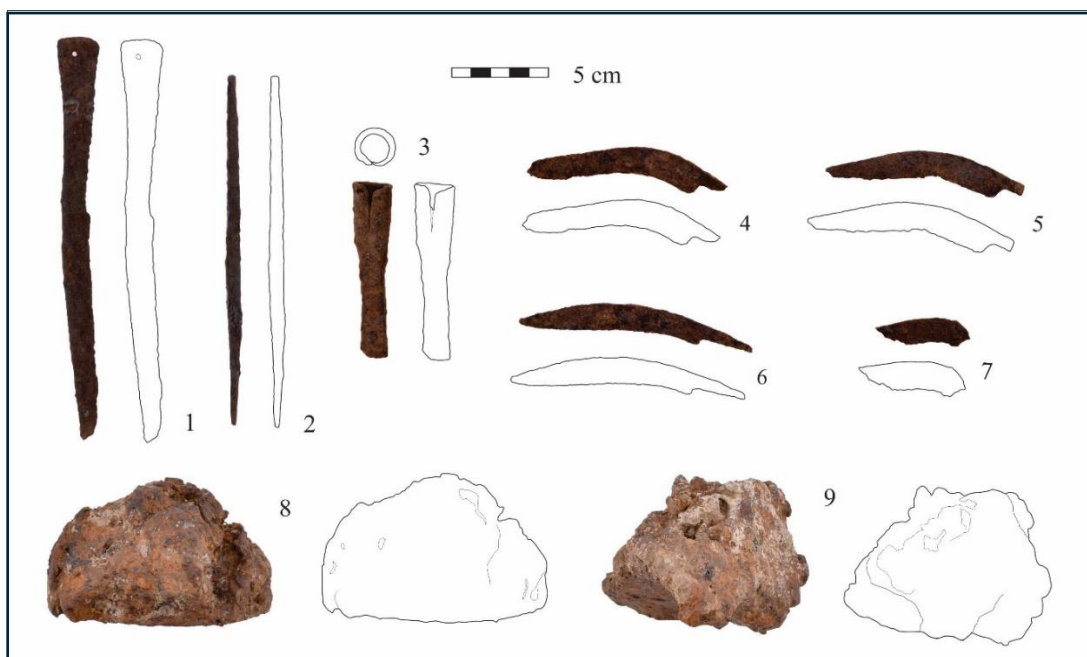
1. Karos balta - – oldalai ívelték, az éle legyezőszerűen szélesedik, a nyéltüskéknél a legvékonyabb, a vége enyhébben ugyan de szintén szélesedik. A balta teste lapos, a nyéltüskék merőlegesen felállnak és a végük egymás felé hajlik, a balta vége pár centire szintén felfele kanyarodik. Hossza: 18,6 cm, Szélesség: legvastagabb: (az élénél) 4,3

- cm, legvékonyabb: (a nyéltüske mögött) 2,1 cm, a végénél: 2,6 cm. Vastagsága: a balta teste 3-5 cm, a nyéltüskénél: 1,2 és 1,3 cm, a végén a két széle 2-3 cm-el magasabb, mint a teste. Súly: 206 g (6.kép 1.)
2. Tokos balta – az oldalai íveltek, az él és a tok vége felé szélesednek. A tok foglalat, ovális alakú és az egyik oldalt egy 1cm-es bevágás látható. Hossz: 15,5 cm., szélesség: 3,9 – 5,2 cm., vastagság: 0,2-3,7 cm. A tok külső átmérője: 4,8 x 3,7 cm, belső átmérője: 3,4 x 2,4 cm. Súly: 741 g. (6.2)
 3. Tokos balta – az előzőhöz hasonló. Íveltek az oldalai az él és a tok felé szélesednek, az éle egyik végéből hiányzik egy darab. A tok ovális formájú, és a többi tokos szerszámon megfigyelhető „bevágás hiányzik, csak egy forrasztási nyom mutatja a hasonló eljárást. Hossz: 13, 5 cm, szélesség: 4,1-5,1 cm., vastagság: 0,2 – 3,7 cm. A tők külső átmérője: 4,7 x 3,7 cm., a belső: 3,7 x 2,8 cm. Súly: 601 g. (6.3)
 4. Tokos balta – az előző kettőhöz hasonló. Ívelt oldalai az él és a tok felé szélesednek. A tok ovális alakú, egyik oldalán a többi tokos szerszámmal hasonló kb. cm-es „bevágás”. Hossz: 14,6 cm, szélesség: 3,7-5,2 cm, vastagság: 0,2-3,7 cm. A tők külső átmérője: 4,4 x 3,6 cm, belső: 3,2 x 2,5 cm. Súly: 644 g. (6.4)
 5. Tokos véső – a tok foglalat kör alakú és az egyik oldalán egy 1,5 cm-es „bevágás” látható, az éle vízszintesre kalapált. Hosszúság: 9,1 cm. Szélesség: legkeskenyebb: 10 cm, legszélesebb: 1,9 cm. Vastagsága: legvékonyabb: 2 cm, legvastagabb: 17 cm. A tok kívülről: 19 x 17 cm, belülről: 13 x 11 cm. Súly: 62 g. (7.3)
 6. Ár – négyzetes keresztmetszetű, az egyik végét laposra kalapálták, a másik hegyes. Hossz: 17, 3 cm, szélesség: 0,2 – 0,5 cm., vastagság: 0,2 – 0,5 cm., súly: 36 g. (7.2)
 7. Enyhén ívelt, tömör markolatú kés – a nyelének a végén egy 1 mm-es átmérőjű, szabályos kör alakú lyuk van, a kés kb. a közepétől ferdén elhajlik. Teljes hossza: 20,9 cm., a nyelée: 8,8 cm. Az él szélessége: 0,6 – 1,2 cm., a nyelée: 1-1,9 cm. Vastagsága: 1-2 cm., súly: 47 g. (7.1)
 8. Ívelt hátú vaskés – Hossz: 11,6 cm, szélesség: 11-14 cm. A nyéltüske: 1,2 cm hosszú. Vastagság: 0,1-0,2 cm. súly: 22 g. (7.4)
 9. Ívelt hátú vaskés – Hossz: 13 cm., szélesség: 1-1,2 cm. A nyéltüske 2,6 cm hosszú. Vastagság: 0,1 cm, súly: 22 g. (7.5)
 10. Ívelt hátú vaskés – Hossz: 10,9 cm, szélesség: 0,6-1,3 cm, vastagság: 0,1-0,2 cm., súly: 20 g. (7.6)
 11. Késtördék – a töredék íveltsége miatt egy ívelt hátú vaskéshez tartozhatott. Hossz: 5 cm., szélesség: 1-1,1 cm., vastagság: 0,1-0,2 cm., súly: 7 g. (7.7)

12. Vasingot – téglalap keresztmetszetű vasrúd, a közepén meghajlik. Hossza: 12,2 cm, szélessége: 1-1,4 cm., vastagsága: 0,4-0,6 cm., súlya: 86 g.
13. Vasingot – téglalap keresztmetszetű vasrúd. Hossz: 8,5 cm., szélesség: 1,3-1,4 cm., vastagság: 1,1-1,2 cm., súly: 114 g.
14. Vasbuca – egy feldolgozási folyamaton átesett félkész termék. Formája leginkább egy háromszög alapú gúlára hasonlít. Négy oldalából kettőt egyértelműen levágták. Magasság: 10 cm, átmérők: 8,2 – 12,5 cm. Súly: 1702 g. (7.8)
15. Vasbuca – az előzőhöz hasonló. Amorf formájú, két oldalát levágták, ezek az oldalak félkör alakra hasonlítanak. Magasság: 7,9 cm, átmérők: 4,4-11,8 cm (7.9)

6. kép: A depó baltái. Karos balta (1) és tokos balták (1-3)

7. kép: Eszközök és félkésztermékek a depóból. Tömör markolatú vaskés, (1) ár, (2), tokos véső, (3) ívelthátú vaskések, (4-6) késtörödek, (7) vasbucák (8-9.)

4.3. A leletek elemzése

Karos balta

A vas karosbalták megjelenését általában összekötik a vaskor kezdetével, mivel ennek a baltatípusnak a korai formái közvetlen folytonosságot mutatnak a bronzból készült formai előzményekkel és ezt a feltevést az ismert vasbalták elterjedési térképe is támogatja.⁵⁶

A leletek több sűrűsödési csoportot mutatnak Közép- és Kelet-Európában - egyet az Odera vidékén, egyet a mai Szlovénia területén, illetve egyet a Dnyeper vidékén. Számos balta ismert a kelet-alpi térségből és a Balkán-félsziget északi és nyugati területeiről is, valamint a görögországi hamvasztásos temetkezésekből. A Kárpát-medencében főleg az északnyugati területeken sűrűsödnek az Észak-Dunántúlon és a mai Szlovákia dél-nyugati térségében, de ilyen baltákat, főleg szórványleletként ismerünk még Észak-Magyarországról és Erdélyből is.⁵⁷

A karos balták relatív gyakoriak a kora vaskori kárpát-medencei depókban. Igaz, hogy Anke Wesse gyűjtésében még csak három szerepel⁵⁸ azóta azonban még négy került elő. Dédestapolcsányon az itt bemutatott depón kívül még kettőben volt ilyen balta. Az egyik a 2023/7-es depóban egy ketté tört bronz falera és 2 db kereszt alakú bronz szíjelosztó mellett,⁵⁹ a másik pedig a 2022/3-as eszközdepóból került elő, amelyben a karos balta mellett egy tokos véső, egy a keleti Hallstatt kulturális komplexum felé mutató vas zabla szájrész és egy hozzá tartozó vaskarika, valamint 15 db vassarló és sarló töredék kerültek elő.⁶⁰

Szomolányban az 1. depóból ismerünk egy ilyen baltát, az alsómislyei depóból kettőt. Erdélyben is gyakoriak ezek a formák: a csernátoni (Cernatu, RO) és az alvinci (Vintu de Jos, RO) depókból is ismertek, valamint az alsótatárlakai (Tartaria, RO) I-II. depókban is volt kettő.⁶¹

A dédestapolcsányi karos balták az Anke Wesse-i tipológiai csoportok közül leginkább a III A -ra hasonlít, amit a szerző a Kr.e. 8. század első fele és a 6. század első fele közé keltezett.⁶²

⁵⁶ Wesse 1990 73.

⁵⁷ Wesse 1990 15-20. ábrák

⁵⁸ Wesse, 1990: Alsómislye és Szomolány 190. és Csernáton 202.

⁵⁹ V. Szabó et al. 2023, 611, és 12. kép.

⁶⁰ Nagy 2023, 14-16, 1. kép.

⁶¹ Csernáton: Székely 1966; Alvinc: Bader 1983; Alsómislye: Mirossayová 1980 és Szomolány: Cambal-Makarová 2020.

⁶² Wesse 1990, 167.

A dédestapolcsányi három balta közül azonban kettőnek - az itt bemutatott mellett, a 2022/3-as depóból származónak - a nyéltüskéi a balta testére merőlegesen felfelé elállnak.⁶³ Sem Anke Wesse gyűjtésében, sem máshol nem találkoztam ilyen, merőleges nyéltüskéjű baltákkal. Felmerült, hogy emiatt esetleg nem baltákként, hanem inkább kapákként, vagy vájásra használt eszközként nyelezve használták őket, azonban ez az elképzelés eddig nem lett alátámasztva benyelezett maradványok hiányában.

Tokos balta

Tokos balták Dédestapolcsányról már az első, 2004-es fémkeresős kutatások óta ismertek,⁶⁴ és azóta is az egyik leggyakoribb fémkeresős szórványlelet típust jelentik a lelőhelyen.⁶⁵ Emellett a vasdepókban is gyakoriak: öt depóból összesen hét vas tokos baltát ismerünk. Az itt bemutatott depón kívül - ami ebből az eszközből három darabot tartalmaz - mindenhol egyedül fordul elő.

A 2021/4-es depóban a tokos balta mellett, két sarló és néhány kerámiatöredék volt, a 2021/5-ös esetében pedig vasbucákkal együtt került elő a balta. A 2022/2-es depóban a tokos balta mellett 16 db vassarló és négy vasbuca volt.⁶⁶ A többi depótól a típusában eltér a 2023/5-ös depó, ami a többivel ellentétben nem egy eszközökből és nyersanyagokból álló vas, hanem lószerszámokat, főleg falerákat tartalmazó bronzdepó.⁶⁷ Az itt előkerült vas tokos balta jól mutatja, hogy a depók közül létre hozott csoportok között mennyire nem élesek a határok és több átfedés is előfordulhat.

A tokos balták a Kárpát-medencei depókban is gyakoriak. Szomolányban három depóból ismerünk rá példát,⁶⁸ az alsómislyei depóban pedig kettő is van.⁶⁹ Erdélyben, az alvinci depóból ismerünk egyet és az alsótatárlakai két depóban is voltak tokos balták.⁷⁰

Mivel a tokos balták évszázadokon keresztül komolyabb tipológiai átalakulások nélkül készültek, kronológiai besorolásra nem alkalmasak. A vaskoron belül két csoportot lehet elkülöníteni, a tok formája alapján. A korábbi példányoknak alapvetően ovális volt a foglalatja, míg a négyszög alakúak később jelentek meg, és a kelta korban is használták.

⁶³ Nagy 2023, 32, 4.kép.

⁶⁴ Hellebrandt 2007, 9, 2-6. és 15. kép

⁶⁵ V. Szabó et al. 2022 288, 4. ábra 2; V. Szabó et al 2023. 607.

⁶⁶ V. Szabó et al. 2022. 9. ábra.

⁶⁷ V. Szabó et al. 2023. 611. 10-11. ábrák.

⁶⁸ Cambal – Makarová 2020, 3:8., 5:9., 6:15. és 7:15. ábrák.

⁶⁹ Mirossayová 1980. 1. ábra 4.-5.

⁷⁰ Bader 1983. 59. tábla A 5; Bors 2015 18. ábra.

Az általam vizsgált depóban mindhárom tokos balta ovális foglalatú, ám komolyabb kronológiai besorolásra így sem alkalmasak. Szomolányról két depóból ismerünk egyet-egyet, az egyik baltának kör alakú, míg a másiké négyszögletes tokú.⁷¹ Alsómislyénél is hasonló a helyzet, ott egy depóból ismerünk kettő tokos baltát, és az egyiké egyértelműen négyszögletes, míg a másiké inkább kör alakú.⁷²

Tokos Véső

A lelőhelyről az első tokos vésők a Miskolci Hermann Ottó Múzeum 2004-es terepbejárása során kerültek elő.⁷³ Ezen kívül még két másik depóból ismertek ilyen tárgyak: az első a 2021/3-as depóból 3 vasbucaával lett elrejtve, a második pedig a már említett 2022/3-as depóból, amely egy karosbaltát, valamint egy vas zablaszájrészt, 12 vassarlót foglalt magába,⁷⁴

Az erdélyi csernátoni depóban⁷⁵ szintén egy karos balta mellett került elő ilyen eszköz, emellett a leletegyüttes négy vasingotja is közeli párhuzama a dédestapolcsányi depónk hasonló darabjainak. A szomolányi 4. depó összesen két vésőt tartalmazott,⁷⁶ az egyikük a dédestapolcsányiakhoz és a csernátonihoz hasonló tokos végű kialakítású, míg a másik vége négyszög alakban elkalapált tömör volt. Ezeket az eszközöket valószínűleg famegmunkáláshoz használhatták.⁷⁷

A tokos vésőket kronológiailag szintén nem lehet szűk időintervallumban elhelyezni. A csernátoni depót a Ha B időszakra,⁷⁸ a szomolányi 4. depót a bennük lévő fibulák alapján a Ha C2 végére, illetve a Ha D1 időszakra keltezték. A Hallstatt-kultúra kontextusából ismert hasonló vésők közül a Býčí-skálai barlangból és a Schlöben-i depóból ismert vésőket a Halstatt D időszakra keltezték.⁷⁹

Ár

A lelőhely első ismert árai szintén a 2004-es fémkeresős kutatások során kerültek elő.⁸⁰

⁷¹ Cambal – Makarová 2020, 5. ábra 9. és 6. ábra 15.

⁷² Mirossayová 1980. 1. ábra 4.-5.

⁷³ Hellebrnad 2007, 21, 25, 11. kép. 1.

⁷⁴ Nagy 2023.

⁷⁵ Székely 1966.

⁷⁶ Cambal – Makarová 2020. 220, 6-7. ábrák.

⁷⁷ Sievers 1984a, 60

⁷⁸ Székely 1966, 217.

⁷⁹ Býčí skála: Parzinger 1995, 81, 47, 420 – 421. ábrák; Schlöben: Pleiner 1968, 33-35, 2. ábra 1.

⁸⁰ Hellebrnad 2007. 15, 8.kép 5. és 7.

A szomolányi 3. depó eszközei között egyet értelmeztek árként. Emellett egy másik nagyon hasonló eszköz is volt, amit vésőként írtak le. Hasonló a helyzet a szomolányi 4. depó egyik tárgyával is.⁸¹

Lelőhelyünkön az előbb bemutatott tokos véső mellett három másik vésőtípus is volt.⁸² Mivel az angolban használt „burin” és az „awl” közötti különbség inkább utal a tárgy funkciójára, - az árral lyukat fúrnak, a vésővel vésnek - mint a formájára, régészetileg nehéz megkülönböztetni a kettőt. Az egyetlen kimutatható különbség, hogy a vésők, egyik végét lelapítják, egy véső élt képezve. Így nézve, szerintem az egyik valóban véső, míg a másik valójában inkább árként volt használatban.⁸³ Az árkakat a tokos vésőkhöz hasonlóan szintén a famegmunkáláshoz kötik.

Ívelt hátú vaskések

A depóból összesen öt vaskés került elő, ezek közül három a korszakra tipikus ívelt hátú vaskés, egy ilyen típusú késnek a töredéke, illetve egy a többinél jóval kevésbé ívelt, tömör markolatú kés.

Az ívelt hátú vaskések a bronzkor végén jelentek meg a Kárpát-medencében,⁸⁴ Kr.e. 8. században váltak általánossá, használati tárgyként és sírmellékletként is⁸⁵ és a késő-vaskorig tömegével gyártott és használt eszközök maradtak.⁸⁶

Dédestapolcsányról számos ilyen kést ismerünk depókból, a temetőből és szórványleletként is. A legelsőket a 2004-es terepbejáráson találták, azóta az általunk végzett kutatások során több százas nagyságrendben kerültek elő ilyen eszközök, a legkülönbözőbb mérettartományokban⁸⁷ A bemutatott depón kívül még hat másik depóból ismerünk összesen tizennégyet.

A 2022/8-as depó 7 db vasbuca mellett kilenc ívelt hátú vaskést tartalmazott.⁸⁸ A tárgyak ugyan egy majdnem 100 m²-es területen szétszóródtak, azonban mivel egy négy késből és egy

⁸¹ Cambal – Makarová 2020, 5. kép 4. és 6; 6. ábra 20. és 7. ábra 22.

⁸² Az első két vésőre a „chisel” szót használták, míg a másik kettőre a „burin-t. A „chisel”-ként leírt vésők teljesen megfelelnek a magyar „vésőnek”, míg a „burin” inkább hasonlít arra. Bár ezt angolul „awl”-nak írják. A két eszköz között, azonban a formában nem nagyon, inkább a funkcióban van eltérés, ezt azonban régészetileg, nem igazán lehet kimutatni.

⁸³ Az egyiknél (Cambal Makarová 6. ábra 19. és 7. ábra 21.) látok ilyen véső élet, míg a másiknál (ugyanott 6. ábra 20. és 7. ábra 22.) nem, illetve ez az eszköz tipológiai szempontból is jobban hasonlít az itt bemutatott árchoz, mint a mellette lévő vésőhöz.

⁸⁴ Kalicz-Schreiber et al. 2010, 275, 13. ábra 6.

⁸⁵ Kemenczei 2009, 38.

⁸⁶ Hellebrandt 1999, 62:12, 63:4, és 65:2. ábrák

⁸⁷ Hellebrandt 2007, 15.

⁸⁸ V. Szabó et al. 2022. 296, 17. ábra.

vasbucából álló mag, *in situ* került elő, valamint a szóródás a teraszokkal merőleges iránya is magyarázható a lelőhelyen máshol is meg tapasztalt erózióval⁸⁹ így feltételezhető, hogy az amúgy is egységes formájú tárgyak egy leletegyüttest alkottak.

A másik öt depóban egy-egy vaskés volt. Két alkalommal, a 2022/5, és a 2022/7-es depók esetében egy bronz viseleti elemekből álló leletegyüttesből kerültek elő, ahol ők voltak az egyetlen nem az öltözködéshez köthető elem.⁹⁰ A 2022/11-es depó esetében a vaskés öt db vassarló és egy vas zabla szájrész mellől került elő, tipikus dédestapolcsányi depónak számít, a sarlók és zablák is három-három másik depóban is előfordulnak. A 2023/5-ös depónál⁹¹ 26 pár négyzetméteren szétszóródott bronz falera mellől került elő a vaskés. Az utolsó depóból ismert kés egy szétszóródott égett és olvadt bronz és vastárgyakból álló leletegyüttes része volt.⁹²

A településtől északra fekvő temetőben⁹³ három időszakban is folytak feltárások és mind a három alkalommal kerültek elő vaskések a sírokból. Az első, 2008-as feltárás során a négy feltárt temetkezés közül az 1. és a 3. sírban kettő, míg a 4-ben egy vaskés volt. A sírok körül és a lelőhely más részein folyó fémkeresős kutatások során nyolc másik vaskést találtak, ezek közül hét ívelt hátú volt, míg a nyolcadik egyenesebb, ami hasonlít a depó ötödik késére, azonban ennek nem tömör markolata volt.⁹⁴

A második ásatási idényből egy ívelt hátú vaskést ismerünk.⁹⁵ A harmadik 2022-2023-as ásatási szakasz során tizenegy újabb sír lett feltárva, amikben összesen tizenkettő ilyen vaskés volt. A sírok közül a 21-est érdemes kiemelni, ahol a kettő vaskés mellett, számos vasszerszám – két tokos balta, két tű, egy lyukasztó, négy különböző véső, egy vas üllő – valamint öt kerámia edény és egy fenőkö került elő.⁹⁶

A település 2020 óta folyó fémkeresős kutatása során számos vaskés vált ismertté, a vasbucák után ők jelentetik a második leggyakoribb típust.⁹⁷

A Kárpát-medencei depók közül a szomolányi 4-es, és a csernátoni depóból ismerünk vaskéseket.⁹⁸

⁸⁹ lásd pl.: a 2022/3-as depót: Nagy 2023.

⁹⁰ V. Szabó et al. 2022 295, 14-15. ábrák

⁹¹ V. Szabó et al 2023. 611, 10-11. ábrák.

⁹² V. Szabó et al. 2023. 612.

⁹³ Tóth 2012. 1. ábra; Tóth 2017. 1. ábra.

⁹⁴ Tóth 2012. 63-65, 1. 3. 7-8. és 10. ábrák.

⁹⁵ Tóth 2017. 3. ábra 6.

⁹⁶ V. Szabó et al. 2023. 617, 15. ábra

⁹⁷ V. Szabó et al 2022. 288, 4. ábra 3.; V. Szabó et al. 2023. 607

⁹⁸ Cambal – Makarová 2020. 6. ábra 17. és 7. ábra 19; Székely 1966. 5. ábra 1.

Enyhén ívelt tömör markolatú vaskés

A depó ötödik kése, a másik négy, rövid, ívelt hátú, nyéltüskés késsel ellentétben egy hosszabb, csak minimális mértékben ívelt, tömör markolatú kés. Ez a típus jóval ritkább is az ívelt hátúaknál.

A lelőhelyről korábban mindössze két hasonló kés került elő, a két kés tömör markolatú és egyenes hátú, a markolatukban két lyuk van, amikben szegecselés nyomai található.⁹⁹ Ilyen kések ismertek Alsótelekesről, Újfehértóról, Taktaharkányról, Nyíregyházáról és Muhi-Kocsmadombról is, általában szkíta kori környezetből.¹⁰⁰ Ezeknek a késeknek is enyhén ívelt háta és tömör markolata van, a markolat kialakítás azonban az összes felsorolt példánál más egy kicsit. Rövidebb valamivel, mint a 2023/2-es depóban lévő és az itt lévő egy lyukkal ellentétben mindenhol kettő van. A lyukakban szegecselések nyomait is jelölték, a vizsgált késnél azonban ennek nincs nyoma.

Vasbucák

A depóba került négy félkész termék - a két vasbuca és a két vasingot - között a különbséget a feldolgozás állapota jelenti. A vasbucák csak a legelső, míg az ingotok már több munkafázison is keresztül mentek.¹⁰¹

A vasbucák nagyon gyakoriak Dédestapolcsányon, a leggyakoribb fémkeresős találati típust jelentik.¹⁰² Depókból és szórványleletként is gyakoriak.

A deponálások között külön csoportot jelentenek az ún. bucadepók. Ezek a leletegyüttesek elsősorban – egy kivétellel - vasbucákat tartalmaznak. A kivétel a 2022/9-es depó, ami a 94 db összesen 144,85 kg-nyi vasbuca mellett, két db orsó gombot, kerámia töredékeket és egy kék üveggyöngyöt is tartalmazott.¹⁰³ A másik 8 bucadepó kizárólag vasbucákból állt.¹⁰⁴

A „bucadepókon” kívül más típusú depókban is előfordulnak vasbucák. Az eszközdepók között egy külön alcsoportot különítettem el, ahol a vaseszközök (van, ahol csak egy eszköz) mellett, magas volt a vasbucák aránya. Ebbe az alcsoportba 3 depót soroltam, a 2021/3-asban egy vas tokos véső mellett 3 vasbuca volt, a 2021/5-ös depó esetében egy vas tokos baltával együtt

⁹⁹ Hellebradt 2007, 15, 8. kép 22-23.

¹⁰⁰ Kemenczei 2009, 38. kép 1, 51:1, 91:3, 130: 10, 139 24.

¹⁰¹ Thiele 2010.

¹⁰² V. Szabó et al. 2022. 288.

¹⁰³ V. Szabó et al. 2022. 296, 18. ábra

¹⁰⁴ A következő depók tartoznak ide: 2021/6, 2021/7, 2022/1, 2022/12, 2023/1, 2023/3, 2023/4 és a 2023/6. lásd: V. Szabó et al. 2022. 10. és 17. ábra; V. Szabó et al. 2023. 7. ábra

kerültek elő vasbucák, míg a 2022/8-es depó esetében 9 db vaskés mellől 7 db vasbuca került elő.¹⁰⁵

Rajtuk kívül, még két depóból került elő vasbuca. A 2022/2-es depóban 16 db vassarló és egy tokos balta mellett volt 4 db, míg a 2022/10 lószerszám depó esetében bronz falerák és egy szíjelosztó mellett találtunk egy vasbucát.¹⁰⁶

A dédestapolcsányi depók mellett a szomolányiak tartalmaztak vasbucákat, a 4-esben és a 6-osban 2 db, az 5-ösben pedig egy volt. A vasbucák jelenlétét a publikálók a helyi vasművesség bizonyítékának tekintik.¹⁰⁷

Vasingotok

A vasingotok olyan félkészterméket jelentenek, amik már egynél több munkafolyamaton átestek. A 2023/2-es depó ingotjaihoz hasonló félkésztermékek kettő kárpát-medencei depóból ismertek. A csernátoni depóban 4db vasrúd volt, míg a depó közelében a tűzhelynél további nyolc.¹⁰⁸ A másik vasingotokat tartalmazó depó a szomolányi 4-es depó, itt négy többé-kevésbé négyzetes hasáb formájú, egyértelmű vágott felülettel rendelkező félkész termék volt a depóban. A vasbucák mellett, őket is a helyi vasművesség bizonyítékaként értékelik.¹⁰⁹

4.4. A tárgyak jelentése – Tárgybiográfia, a depó lerakásának és összeállításának módja

David Fontijn a dél-hollandiai és észak-belgiumi bronz deponálások, és ezen keresztül a bronzkori társadalmak tanulmányozásával kapcsolatban vetett fel egy új nézőpontot a leletek vizsgálatára. Szerinte a deponálások jelenségének a megértéséhez a tárgyakat érdemes „azok jelentésének szempontjából értelmezni, amilyenek azt a cselekményt végrehajtó emberek számára jelentették.”¹¹⁰

A Fontijn által megfogalmazott elképzelés alapját az a gondolat jelenti, hogy egy adott tárgy előállítása, használata és adott esetben az elrejtése nem csak fizikai, hanem mentális folyamat is. A tárgy tudatosan és tudattalanul is kapcsolódhat fogalmakhoz, érzelmekhez és érzésekhez is. Ez a hatás határozható meg a tárgy jelentéseként.¹¹¹ Egy tárgyat hozzá lehet kötni egy

¹⁰⁵ V. Szabó et al. 2022. 296, 17. ábra.

¹⁰⁶ V. Szabó et al. 2022. 296, 9. és 16. ábra

¹⁰⁷ Cambal – Makarová 2020. 221, 6-9. ábrák

¹⁰⁸ Székely 1966. 3. ábra 5-16.

¹⁰⁹ Cambal – Makarová 2020. 221, 6-7. ábrák.

¹¹⁰ Fontijn 2002, 23.

¹¹¹ Fiske 1993, 46; Hodder 1987, 1; Fontijn 2002, 23.

fogalomhoz, vagy valamilyen elképzeléshez, ez a referenciális jelentése.¹¹² Egy kard esetében ilyen, pl., hogy funkciója alapján fegyvernek számít, azonban lehet a hatalom és a magas társadalmi helyzet szimbóluma is. Adott esetben akár „szentnek” is tekinthető”.¹¹³

A leletek ilyen „jelentését” a tárgyak „kulturális életrajzának” a rekonstruálása után érthetjük meg. Maga a kifejezés Igor Kopytoff antropológushoz köthető, értelmezése szerint „egy kulturálisan létrehozott entitás, amely kulturálisan különleges jelentésekkel van felruházva”.¹¹⁴

Az adott tárgyak életrajza alapvetően három fő fázisból – elkészítés, „élet”, deponálás - áll. Az elkészítés vizsgálatánál, nézik, hogy milyen alapanyagból, milyen készítési technikával és milyen stílusban készül a tárgy. A tárgy élete alatt a használatát és esetleges cseréit értik. A deponálásnál, számít, hogy mely tárgyakat választják ki, hogy milyen módon bannak a leletekkel, milyen sorban vagy módon rejtik el őket, illetve az elrejtés helye és kontextusa.¹¹⁵ Ezen szempontok vizsgálata által kirajzolódhat előttünk az adott lelet „élete” így közelebb kerülhetünk a deponálásának az okának a megértéséhez.

Jelen dolgozat keretében, sajnos nincs lehetőségem az összes David Fontijn által felvázolt vizsgálati szempont tanulmányozására, így a leletek „kulturális életrajzának” a rekonstruálására sem vállalkozok. A szempont felvetésének és bemutatásának a célja így esetemben alapvetően a jövőre nézve történt – úgy vélem, hogy ez a módszer mindenképpen kibővítheti a leletegyüttesek értelmezési körét.¹¹⁶

Néhány szemponthoz azonban mélyebb előzetes vizsgálatok nélkül is hozzá tudok szólni. Így például a lelet nyersanyagával kapcsolatban valószínűsíthető pl., hogy környékbeli vasérccekből készültek, helyben. A lelőhelyről ismert sok száz félkésztermék, minden bizonnyal a helyi vasművesség bizonyítéka, ekkora mennyiség egy lelőhelyen való megléte ugyanis teljesen egyedülálló. A szomolányi depók vas nyersanyagait és félkésztermékeit szintén a helyi vasművesség bizonyítékaként értelmezik.¹¹⁷ A dédestapolcsányi régióhoz közel az Upponyi-hegységben ismerünk vasérc előfordulásokat, ezek bányászata a 18. századtól ismert.¹¹⁸

¹¹² Hodder 1994, 73-74.

¹¹³ Godelier 1999, 123.

¹¹⁴ Kopytoff 1986, 68.

¹¹⁵ Fontijn 2002, 29, 3.2. ábra.

¹¹⁶ Követendő példának tartom a tárgybiográfiai vizsgálatok szempontjából pl.: Tarbay 2022.

¹¹⁷ Cambal-Makarová 2020, 221.

¹¹⁸ Pantó 1952.

A leletek mind praktikus célból készült szerszámok, amik a hétköznapi emberek, mindennapi életéhez tartozhattak. Kialakításuk és stílusok megegyezik a lelőhelyről ismert azonos funkciójú tárgyakéval. Így feltételezhető, hogy helyben készültek a helyi emberek számára.

A tárgyak makroszkópos vizsgálata során a legtöbb leleten láthatók használatból fakadó nyomok és valószínűleg használatból fakadó sérülések, pl. a második tokos balta éléből letört jelentősebb darab. Tervezem a tárgyak állapotának pontosabb, mikroszkópos vizsgálatát is, ami az országos fordulóra el is fog készülni, így akkora már jóval pontosabb adatokkal fogok rendelkezni a tárgyak állapotáról.

A korabeli vasdepók közül összesen egynél, a Somló-hegynél történtek, mikroszkópos vizsgálatok a tárgyakról, itt mindkét vassarlón észrevehető volt a használat, valamint utólagos kalapálás nyomai is.¹¹⁹ Az alsómislyei esetében ilyen jellegű vizsgálat nem történt azonban ott is használt és sérült tárgyak kerültek a depóba.¹²⁰

Az eddig leírtak alapján megállapítható, hogy az általam vizsgált dédestapolcsányi 2023-2 depóleletbe hasonló funkciójú tárgyak kerültek és kompozíciójukra – vasszerszámok+félkésztermékek - számos példát ismerünk.¹²¹ A leletek állapota is hasonló, szándékos tönkretétel vagy rongálás egyiknél sem látható, míg használatból fakadó nyomok több tárgyon is felismerhetők. A tárgyakat szándékosan együtt helyezték el egy kupacba, amire a felette kialakított kőrakás is utal. Az elhelyezés sorrendjének specifikus módjára azonban nem utal semmi.

A depó a településen belül, az egyik teraszon került elrejtésre. A teraszok ezen a területen felismerhetők ugyan, de nem olyan szabályosak, mint a település más részein, amit a meredek, sziklás környezet magyarázhat, így lakóteraszként való használatuk sem egyértelműsíthető. A település ezen részén még két depó került elő, de valamivel távolabb kb. 3-400 méterre. Objektumot nem ismerünk a közelből, szórványleletek is csak pár terasszal távolabbról kerültek elő.

Valószínűsíthető, hogy az elrejtett eszközök, környékbeli nyersanyagból készültek helyben, a helyi népesség számára. A használt és az ebből fakadó sérülésekkel rendelkező tárgyakat a település egy távolabb eső, kevésbé használt részén helyezték földbe. A leletegyüttes, így bármikor visszavehető volt.

¹¹⁹ Soós et al. 2023, 8-10. ábrák.

¹²⁰ Mirossayová 1980, 389.

¹²¹ Cambal-Makarová 2020, 6-9. képek; V. Szabó et al. 2022, 9-10, 17. képek; V. Szabó et al. 2023, 7. kép.

4.5. Keltezés

A depók keltezése sosem egyszerű feladat, mivel egyrészt, nem biztos, hogy a különböző leletek egyszerre kerültek elrejtésre, adott esetben egy hosszabb időintervallumon keresztül is helyezhetnek tárgyakat egy depóba. Másrészt egy adott tárgyat jóval később is elrejtettek, mint, amire általában keltezzük az adott tárgytípust.

Az első problémát itt ki lehet zárni, az előkerülési körülmények ismeretében – a leletek közvetlenül egymáson, egy kőkupaccal körülhatárolt relatív kis területen kerültek elő – csaknem biztos, hogy a depó egyidőben, egyszerre került földbe. A második problémára azonban esetünkben nem lehet egyértelmű választ adni.

Mivel a depók egyedi, adott esetben más objektumoktól független jelenségek is lehetnek, elsősorban önmagukban, kizárólag a tárgyaik alapján érdemes keltezni őket. A 2023/2-es depó azonban vaseszközökből, illetve vas félkésztermékekből áll, ezek a lelettipusok, praktikus célszerszámok lévén ritkán változtak, így általában nem alkalmasak finom kronológiai besorolásra. Erre a jelenségre sajnos jó példa a vizsgált depó is.

Az összes tárgy közül, a karosbalták a legváltozatosabb formák, Anke Wesse három fő típusukat (I-III.) különítette el. A legnagyobb, III-as formát, további csoportokra és variánsokra bontotta.¹²² A depó baltája - a 2022/3-as depó baltájával együtt¹²³ - a III A csoportba sorolható be. A nyéltüskék merőleges állása miatt, azonban különböznek, az összes ebbe a csoportba sorolható baltától. Azonban mivel ilyen balták máshonnan nem ismertek, így az említett csoport baltái a legközelebb párhuzamok, és így a keltezésük is csak általuk történhet.

A csoport baltáit Anke Wesse a Kr.e. 8. század első fele és a 6. század első fele közé keltezte.¹²⁴ Ennél a két évszázados időintervallumnál szűkebb időszakra a tárgyak alapján a depót keltezni nem lehet.

A leghasonlóbb leletanyagú depók közül, az alsómislyeit Elena Mirossayová a HaD3 LtA periódusok átmenetére keltezi,¹²⁵ azonban Etela Studeníková a szlovákiai sarlók áttekintésekor a szomolányiakkal együtt az alsómislyeit is korábbra, a 6. sz. első felére helyezte.¹²⁶ A 2022/3-as dédestapolcsányi vasdepó keltezésekor hasonló problémákkal szembesültem, mint ennél a

¹²² Wesse, 1990, 74-83.

¹²³ Nagy 2023, 32, 4.kép.

¹²⁴ Wesse 1990, 167.

¹²⁵ Mirošayová 1980, 390

¹²⁶ Studeníková 2007, 56.

depónál. Azt a leletegyüttest a leletek, más dédestapolcsányi jelenségek és a párhuzamként számítható depók alapján a Kr.e. 7. század második felére esetleg a 6. század elejére tudtam keltezni.¹²⁷

A szomolányi 5. depót a keltező értékű tárgyak hiánya miatt nem lehetett, a 4. és 6. depókat azonban a bennük lévő fibulák miatt jól lehetett a Ha C2 végére és a Ha D1 elejére keltezni. A publikálók szerint feltételezhető, hogy a depók a Ha D1 időszakban kerültek földbe, valószínűleg a település végét is jelentő fenyegető veszély miatt.¹²⁸

A dédestapolcsány-verebce-bérci település ostroma és valószínűsíthető pusztulása ad a deponálás szempontjából egy biztosnak tekinthető terminus ante quem-et, ami a Kr.e. 7. század végén, esetleg a Kr.e. 6. század elején történhetett.¹²⁹

A vizsgált depó így a leletegyüttest alkotó tárgyak, a lelőhely által adott kontextus és hasonló leletegyüttesek figyelembevételével valószínűleg a Kr.e. 7. század végén esetleg a 6. század elején kerülhetett földbe, amibe valószínűleg, de nem mindenféleképpen szerepet játszhatott, a végül az ostromban kiteljesedő veszélyhelyzet is.

¹²⁷ Nagy 2023, 34-35.

¹²⁸ Cambal-Makarová 2020, 222

¹²⁹ Mogyorós 2023.

5. Deponálási mintázatok

Ebben a fejezetben a dédestapolcsányi deponálások természetét vetem össze a többi kárpát-medencei kora vaskori depóéval. A cél, hogy kiderüljön, hogy az itteni depók, mennyire hasonlítanak, illetve különböznek a többi lelőhelyen találtakéval.

A Kárpát-medencéből – a dédestapolcsányi depók nélkül – összesen 18 kora vaskorra keltezhető deponálást ismerünk. A lelőhelyek alapvetően két régióban csoportosulnak. Az egyik térség a Dunántúl,¹³⁰ a másik Erdély. Rajtuk kívül a mai Szlovákia területéről két lelőhelyről ismerünk kora vaskori depókat (1.kép).

A Dunántúlról ismert depók alapvetően egy másik típusú deponálási szokást tükröznek. Az itteni depók főleg bronz viseleti elemekből és edényekből állnak. A két legfrissebben felfedezett depó azonban árnyalja ezt a képet. Ugyan az ikervári depó alapvetően szintén bronz ékszereket és edényeket tartalmaz, de ötvöstárgyakként szerszámok is voltak benne.¹³¹ A somló-hegyi depó viszont vasakból, egy fibulából és két sarlóból áll.¹³²

Az erdélyi depókból ismerünk bronz és vas viseleti elemeket és lószerszámokat is, alapvetően a vas eszközök dominálnak.¹³³ A mai Szlovákia területéről, Alsómislyéről és Szomolányról ismert depóknál hasonló a helyzet. Az alsómislyei depó, kizárólag vasakból – eszközökből és fegyverből – állt, míg a hat szomolányi depóban vas eszközök, fegyverek és félkésztermékek mellett, voltak bronz és vas viseleti elemek és lószerszámok is.¹³⁴

Dédestapolcsányról összesen 28 kora vaskori depót ismerünk, és összetétel szerint négy csoportra lehet őket osztani.¹³⁵ A négy csoport: viseleti elemek, lószerszámok, vaseszközök és nyersanyagok/félkésztermékek közül az eszköz és vasbuca depók összetétele komoly hasonlóságot mutat egyrészt, az erdélyi, de főleg a szlovákiai depók anyagával. Emellett a sarlók a szlovákiai depók mellett, a somló-hegyivel is jó analógiát mutatnak.

A többi dunántúli depó összetételétől azonban kevés hasonlóságot mutatnak a dédestapolcsányiak, a 28 depó közül bronz viseleti elemek összesen csak három depóban voltak. Fémedények egyetlen depóból sem kerültek elő.

¹³⁰ Ide soroltam a kisköszegi depót is. Ami szintén a Duna jobb partján fekszik azonban már a Drávától délre, a mai Horvátország területén.

¹³¹ Nagy et al. 2012, 99.

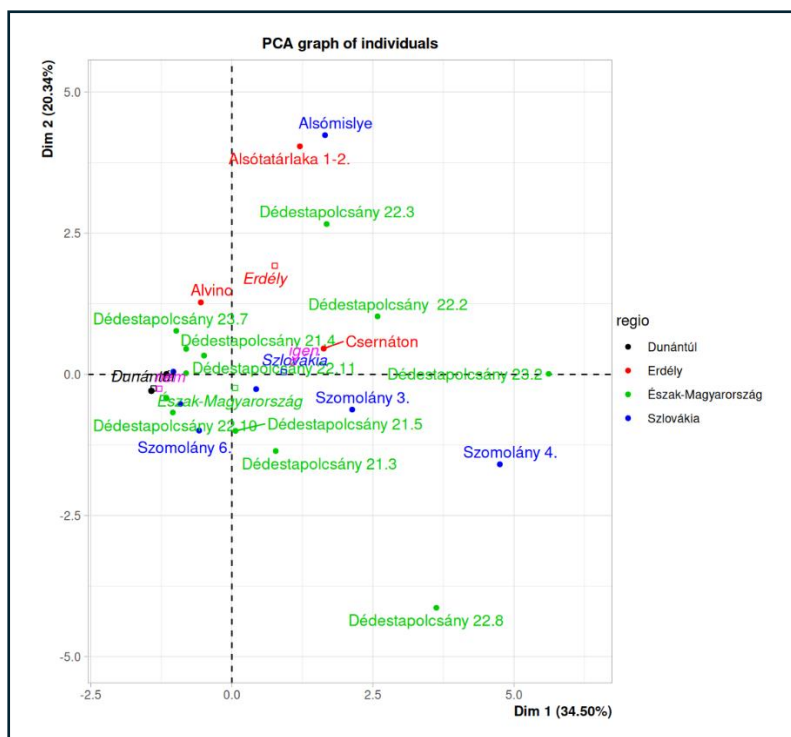
¹³² Soós et al, 2023, 131, 4. kép 1-3.

¹³³ Székely 1966, Bader 1983, 55. tábla B és 59.A; Bors 2015.

¹³⁴ Miroššayová 1980; Cambal-Makarová 2020.

¹³⁵ Erről részletesebben: „3.4. Depók a lelőhelyről fejezet”

Ugyanerre jutott a kárpát-medencei depók összetételéről végzett PCA analízis is, ami kimutatta, hogy a dédestapolcsányi depók alapvetően nagyjából egy csoportot alkotnak, és nagyon nagy a hasonlóság az erdélyi és szlovákiai (főleg a szomolányi) depókkal (8.kép).¹³⁶

8. kép: Főkomponens-analízis a kora vaskori kárpát-medencei deponálások összetételéről.

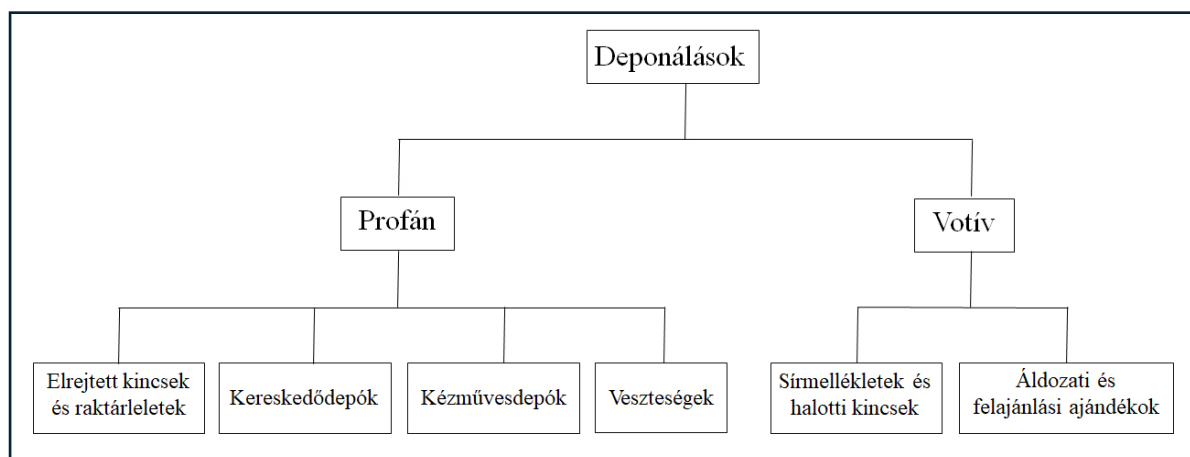
¹³⁶ A PCA analízist ezúton is köszönöm Csippán Péternek

6. Értelmezés

Ebben a fejezetben végig veszem, hogy hagyományosan, hogyan értelmezték a deponálásokat, és ezt milyen kritérium rendszer alapján tették. Ezután a bemutatott módszertani háttér alapján kíséretet teszek a bemutatott depó értelmezésére.

6.1. Hagományos magyarázatok a depók elrejtésére

A deponálások értelmezése alapvetően a depók kontextusa, tartalma és a leletek állapota alapján történik. A funkcionális értelmezésük hagyományosan kétféle módon történt. Az egyik elképzelés a tárgyak elrejtését szakrális indokokkal magyarázza, míg a másik az elrejtés hétköznapi, profán mivoltját hangsúlyozza (8.kép).¹³⁷

9. kép: A deponálások hagyományos értelmezése Arianne Ballmer (2015, 3-5.) összefoglalása alapján.

A szakrális depók közé egyrészt a sírmellékleteket és halotti kincseket sorolják. Ez az elképzelés főleg azokra az időszakokra népszerű, amikor kevesebb sírt és relatív több depót ismerünk.¹³⁸ A votív depók másik kategóriáját az áldozati és felajánlási ajándékok jelentik.¹³⁹

A profán értelmezés a depókra alapvetően, egyfajta ideiglenes tárolókként tekint, amik valami okból kifolyólag véglegessé váltak. Ebbe a csoportba tartoznak az elrejtett kincsek és raktárleletek, a „kereskedődepók” a „kézművesdepók” és a veszteségek.¹⁴⁰

¹³⁷ A deponálások értelmezésének kutatástörténetéről lásd: Huth 1997, 4-62.; Hansen 2002, 91; Fontijn 2002. 13-35; Ballmer 2015, 2-6.

¹³⁸ Ilyen pl., hogy az Urnamezős időszakban visszaszorul a kardos sírok száma, viszont vizekből sok kard került elő. Így merült fel több kutatásban (Hundt (1955, 109; Sperber 1999, 651; 2006) hogy ezek a kardok temetkezési ajándékok lehetnek. Svend Hansen szerint azonban ez a feltevés nem megalapozott (1991, 183.)

¹³⁹ Ballmer 2015, 3-5.

¹⁴⁰ Ballmer 2015, 3.

Az elrejtett kincsek és raktárleleteket hagyományosan társadalmi konfliktusokkal és háborús vészhelyzettel hozták összefüggésbe. Ez a gondolkodás volt a meghatározó a magyar kutatás számára az 1980-as évekig, amihez történeti párhuzamok és a korabeli kutatók személyes élményei is nagyban hozzájárultak.¹⁴¹

Ha egy leletegyüttesben hasonló típusú, alapvetően hétköznapi tárgyak szerepeltek hagyományosan egy-egy „szakemberhez” kötötték. Így a késztermékből, fémhulladékokból és rudakból álló depókat kereskedőkkel hozták összefüggésbe, és az ő ideiglenes raktáraként értelmezték. Míg a fémművességhez köthető eszközökből, félkésztermékekből és öntési maradványokból álló leletegyütteseket egy-egy fémműves mesteremberhez kötötték.¹⁴²

A profán depókhoz sorolhatók még a veszteségek. Ide azok a tárgyak tartoznak, amiket egyszerűen elhagyhattak elveszthettek tulajdonosaik pl. egy csatában vagy folyó átkeléskor. Főleg a vízi leleteknél merül fel ez az értelmezési lehetőség.¹⁴³

A hagyományos votív/profán felosztás mellett a 80-as években egy harmadik értelmezési szempont is megjelent. Az új megközelítés a deponálások jelentős társadalmi és gazdasági szerepére hívta fel a figyelmet. Így a felajánlás – amennyiben visszavehetetlen, pl. vízbe, mocsárba dobják - lehet egy hatalmi reprezentációs célból elpusztított vagyon. Amennyiben visszavehető lehet, hogy az infláció ellen ideiglenesen kivonnak egy nagyobb mennyiségű presztízstárgyat, nyersanyagot, főleg bronzot. Emellett „a státusz szabályozására” való thesaurálás is húzódhat a deponálás mögött.¹⁴⁴

Bár a mai napig használják, a profán/szakrális ellentétpár használata a deponálások értelmezésére módszertanilag meghaladottnak számít. Egyik fő oka, hogy ez egy újkori felosztás, ami az őskori emberek életében valószínűleg nem volt meg.¹⁴⁵ Emiatt David Fontijn szerint a történeti analógiák helyett a deponálás társadalmi jelentőségét kell figyelembe venni.¹⁴⁶

6.2. Értelmezési szempontok

¹⁴¹ Történeti párhuzamok pl.: a római provinciákba való „barbár” betörések, a török háborúk, illetve a harminc éves háború. Emellett, a 20. sz. második felének kutatói személyesen is átérték az ország hadszíntérré válását az ezzel járó pusztulást és az ez elől menekülést. V. Szabó 2019, 21, 228.

¹⁴² Ballmer 2015, 3.

¹⁴³ Ballmer 2015, 3. Itt azonban fontos megjegyezni, hogy míg nálunk legalább 2 tárgyból kell állni egy leletegyüttesnek, hogy depóként tekintsünk rá, máshol egy-egy leletet is értelmeznek depóként (Einzelfunde / Einstückdepots). Egy-egy tárgyat nyilvánvalóan többször veszít el egy ember, mint minimum kettőt.

¹⁴⁴ Ballmer 2015, 5-6.

¹⁴⁵ Brück 1999; Hansen 1991;

¹⁴⁶ Fontijn 2002, 21; Ballmer 2015, 4.

A legtöbb deponálási értelmezés a múltban hasonló módszertani séma alapján készült¹⁴⁷ és a depók elrejtési okának értelmezését a deponálási körülmények és az összetétel együttes elemzésével végezte el.¹⁴⁸

Az elrejtés helyének a környezete komoly jelentőséggel bír. A fő különbséget hagyományosan az jelentette, hogy míg egy folyóba, vagy mocsárba helyezett depó „visszafordíthatatlan”, egy földbe ástott, vagy sziklák közé rejtett leletegyüttes „visszafordítható”. Ezáltal a „lerakási szándék” ismeretében el is választhatták a profán (visszavehető) és a szakrális (visszavehetetlen) szférát.¹⁴⁹

Ez azonban nem mindig van így. A folyó és mocsárleletek esetében, sem mindig egyértelmű a votív szándék, lehetnek, veszteségek, máshonnan is odasodródhattak, vagy tartozhattak éppen vízmenti településhez is.¹⁵⁰

A depóban elhelyezett tárgyak szintén utalhatnak a depó funkciójára, a széttört, megrongált és használhatatlanná tett tárgyak szintén a „visszavehetetlenséget” erősítik. Míg a töredékes tárgyakat, rudakat, öntvényeket, kézműves hulladékokat kézművesek nyersanyaggyűjteményeként értelmezték, a teljes és új tárgyakat kereskedőkhöz kötötték. Ez a megközelítés, bár számos kritikát kapott, máig használatban van.¹⁵¹ A tárgyak széttöröttsége, vagy tűz általi deformálódása, pl. utalhat fémhulladéokra is, de jelenthet rituális manipulációt is.¹⁵²

Ahogy én látom, a depók értelmezésének a lehetőségeit, szerintem nem feltétlenül probléma, ha a hagyományos vizsgálati szempontokat is figyelembe vesszük, viszont mindenképp óvatosan és kritikusan érdemes hozzájuk állni.

6.3. A 2023-2-es depó értelmezése

A depó egy magaslati erődített település egyik teraszán került elő. A terasz a település egy meredekebb, sziklásabb részén található, így a terasz sem olyan szabályos, mint pl. délebbre, és a megközelítése is nehezebb. Depók és a szórványleletek vannak ugyan a környékén, de ritkábbak, mint a lelőhely más részein, (1.kép) ez is mutatja, hogy a település egy kevésbé

¹⁴⁷ Bradley 1990, 14 ábra 1; Fontijn 2002, 16, ábra 2.3; Eggert 2012, 82; Eggert - Samida 2009, 39.

¹⁴⁸ Balmmer 2015, 4.

¹⁴⁹ Balmmer 2015, 4.

¹⁵⁰ Ballmer 2015, 7.

¹⁵¹ Ballmer 2014, 4-5.

¹⁵² Nebelsick 1997.

használt részéről lehet szó. Maga a depó egyben került elő, egy feltehetően szándékosan összeállított körakás alatt.

Összetételét tekintve 11 db vaseszközből és 4 db vas félkésztermékből áll. Vaseszközökből – és számos alkalommal vasbucákból is – álló leletegyüttesekre számos példát ismerünk a korból. Dédestapolcsányról, Erdélyből és a mai Szlovákia területéről is.¹⁵³

A deponált eszközök egy része énn láthatók használati nyomok, illetve sérülések, ami szintén előfordul a párhuzamként tekintett depóknál. A somló-hegyi vasdepónál a mikroszkópos vizsgálatok mutattak ki használati és sérülési nyomokat a vastárgyakon,¹⁵⁴ Alsómislye esetében ilyen vizsgálatok nem történtek, de E. Mirossayová közlése szerint ott is használt és sérült tárgyak kerültek a depóba.¹⁵⁵ A vasbucáknál jól látható vágási felületek mutatják, hogy feldarabolták őket, ugyanez a helyzet a szomolányi depókban lévő vasbucák esetében is.¹⁵⁶

Ezek alapján úgy gondolom, hogy az elrejtés szándékában nem volt komolyabb szakrális vagy votív indíték.¹⁵⁷ A depó elrejtésének helye, módja és a tárgyak állapota sem utal erre. A hasonló deponálások elrejtését is gyakorlati indokokkal magyarázzák, az alsómislyeit egy kereskedőhöz kötötték, a szomolányiakat szintén profán módon értelmezték és közülük a 4-es depót egy „mesterember depóként” értelmezték.¹⁵⁸

Szintén a profánabb jellegű deponálási szándék mellett szólhat, a település ostroma és pusztulása által jelentett vészhelyzet is. A hasonló módon és időszakban megostromolt és elfoglalt szomolányi erődített település esetében is a deponálások fő okaként tekintenek az ostromot megelőző veszélyhelyzetre.¹⁵⁹ Dédestapolcsány esetében valószínűleg ugyanilyen helyzettel számolhatunk és valószínűsíthető a szándékos elrejtése a tárgyaknak.

A deponálások értelmezéséhez jelentősebb mértékben azonban csak a lelőhely jobb megismerése és több depó feldolgozása után lesz lehetőségem érdemben hozzá szólni.

¹⁵³ Dédestapolcsányról ezen kívül 8 vas eszközökből álló depó ismert. További kárpát-medencei példák: Csernáton, Alvinc, Alsótárlaka, Szomolány és Alsómislye. Lásd: 1.kép.

¹⁵⁴ Soós et al. 2023, 8-10. ábrák.

¹⁵⁵ Mirossayová 1980, 389.

¹⁵⁶ Cambal – Makarová 2020, 221, 6-9. ábrák.

¹⁵⁷ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy vannak rituálisan értékelt kora vaskori depók a Kárpát-medencéből. Az ikervári depó értelmezése egyértelműen rituális, (Nagy et al. 2012.) valamint Sebastian Müller az egyik szomolányi depóhoz (Cambal-Makarová 2020, a 4-es, 6-7. kép) tulajdonított rituális jelleget (Müller 2012, 254)

¹⁵⁸ Mirossayová 1980, 389; Cambal – Makarová 2020, 221.

¹⁵⁹ Cambal – Makarová 2020, 222.

7. Összefoglalás

Dolgozatomban bemutattam egy Dédestapolcsány-Verebce-bércről fémkeresős terepbejárás során előkerült kora vaskori vas eszközökből álló deponálást. A depó a település egy valószínűleg kevésbé hasznát, meredek sziklásabb teraszán került elő, egy kőrakásból. A lerakás módja alapján valószínűleg egyszerre, tudatos sorban helyezték el a tárgyakat.

A leletegyüttes tizenegy vaseszközből és négy vas félkésztermékből áll. Több tárgyon is makroszkópiusan megfigyelhető sérülés és használati nyomok láthatóak, a vasbucákat feldarabolták. A depó a leletek, a lelőhely és a hasonló leletegyüttesek alapján a Kr.e. 7. század második felében, esetleg a 6. század elején kerülhetett földbe, amiben a későbbi ostrom által jelentett vészhelyzet is szerepet játszhatott.

A leletegyüttes az összetétele – vas eszközök és félkésztermékek - alapján kiválóan illeszkedik a lelőhely depói közé, minden leletre több párhuzam is ismert a dédestapolcsányi depók közül. A lelőhely ezidáig egyetlen feldolgozott kora vaskori depójával mutatott hasonlósága is szembetűnő.¹⁶⁰

Mind a vizsgált depó, mind a lelőhely deponálásai általában, jelentős párhuzamokat mutatnak az erdélyi és szlovákiai vasdepókkal, míg a dunántúliaktól különböznek, egyedül a somló-hegyivel mutatnak némi hasonlóságot.¹⁶¹

A deponálás megértéséhez több vizsgálatot és vizsgálati szempontot is tervezek a jövőben, ezek közül a leletek módszeres, mikroszkóppal történő vizsgálata, tavaszra, az előadás idejére, már meg is lesz, így akkor már jóval részletesebb képet fogok tudni alkotni a depót alkotó tárgyairól, illetve ezáltal a leletek és a leletegyüttes jelentéséről is.

Egyelőre mind a lelőhely kutatási projektje a lelőhely megismerésével, mind én a vasdepók feldolgozásával az út elején járunk, így messze menő következtetéseket nem igazán mertem levonni, a kora vaskori deponálások értelmezésével kapcsolatban. Az viszont így is látszik, hogy Dédestapolcsány-Verebce-bérc deponálásai jól illeszkednek a többi lelőhelyhez és így több depó feldolgozása és a lelőhely jobb megismerése után az összesen 28 a korra keltezhető depónak köszönhetően komoly lehetőség előtt állunk, a korabeli deponálások értelmezéséhez. Ezen munkámban ebbe kezdtem bele.

¹⁶⁰ Nagy 2023.

¹⁶¹ Székely 1966; Bader 1983, 55. tábla B és 59.A; Bors 2015; Mirossayová 1980; Cambal – Makarová 2020; Soós et al 2023.

8. Köszönetnyilvánítás

Köszönöm V. Szabó Gábornak, hogy a leletegyüttest rendelkezésemre bocsájtotta és témavezetőként támogatta a feldolgozást. Csippán Péternek a statisztikai vizsgálatokban nyújtott segítségét és a főkomponens-analízist köszönöm. Ezenkívül hálával tartozom minden szaktársamnak, akik munkájukkal vagy szellemi segítségükkel hozzájárultak dolgozatom elkészüléséhez.

9. Bibilográfia

- Bader 1983 T. Bader: Die Fibeln in Rumänien. PBF XIV, 6. München 1983.
- Ballmer 2015 A. Ballmer: Topografie bronzezeitlicher Deponierungen, Fallstudie Alpenrheintal. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 278. Bonn 2015
- Borovszky 1909 Borovszky S.: Borsod vármegye története. I. Budapest, 1909.
- Bors 2015 C. Bors: Depozitele De Bronzuri Tartaria1 Și Tartaria 2 In: (ed:) H. Ciugudean – G. Balan: Artizanii Epocii Bronzului Descoperiri recente de depozite de bronzuri în Transilvania, Gyulafehérvár, 2015
- Bradley 1990 R. Bradley: The Passage of Arms. An Archaeological Analysis of Prehistoric Hoards and Votive Deposits, Cambridge, 1990.
- Cambal – E. Makarova 2020 R. Cambal – E. Makarova: Hallstatt Hoards from the Molpít Hillfort in Smolenice. in: Zborník Slovenského Národného Múzea CXIV, Archeológia 30, 2020
- Czajlik et al. 2008 Czajlik Z. –Bödöcs A.– Đurkovic É– Rupnik L. –Winkler M.: Légi fényképezéses régészeti kutatások Magyarországon 2007-ben (Rövid beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézetének Térinformatikai Kutatólaboratóriumában folyó munkáról) [Aerial archaeological investigations in Hungary in 2007 (A short 142 report of the activity of the 3D Research Laboratory of the ELTE Archaeological Institute)]. Régészeti Kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary] 2007. Budapest 2008, 121–144.
- Czajlik et al. 2014 Czajlik Z.– Reményi L.– Tóth F. M.: Új topográfiai eredmények a Dédestapolcsányi Verebce-tető kutatásában II. A vaskori magaslati település és a temetkezések, valamint a környező

területek topográfiai kutatásának eredményei. Magyar Régészet 2014 ősz.

- Dobosy 1975 Dobosy L.: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén. Borsodi Kismonográfiák 1. Miskolc 1975.
- Eggert - Samida 2009 M. K. H. Eggert - St. Samida: Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie, Tübingen, Basel, 2009.
- Eggert 2012 M. K. H. Eggert: Prähistorische Archäologie: Konzepte und Methoden, Tübingen, Basel, 2012.
- Fejér 2024 Fejér E.: Ein Hortfund aus der Koszider-Periode im Bükk Gebirge. Mittelbronzezeitliche Metallfunde von Dédestapolcsány-Verebce-bérc In: Archaeologiai Értesítő, 2024.
- Fiske 1993 Fiske, J.: Introduction to communication studies, London/ New York. 1993.
- Foltiny 1961 S. Foltiny: Athens and the East Hallsatt Region: Cultural Interrelations at the Dawn of the Iron Age American Journal of Archaeology 3/65(1961) 283-297.
- Fontijn 2002 D. R. Fontijn: Sacrificial landscapes: cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300-600 BC. *Analecta Praehistorica Leidensia* 33/34. Leiden 2002.
- Garrow 2012 D. Garrow: Odd deposits and average practice. A critical history of the concept of structured deposition. *Archaeological Dialogues* 19 (2) 85–115, Cambridge University Press, 2012.
- Godelier 1977 M. Godelie: Perspectives in Marxist Anthropology, Cambridge. 1977.
- Hansen 1991 S. Hansen: Studien zu den Metalldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet. *Uni verstitätsforsch. Prähist. Arch.* 5, Bonn, 1991.

- Hansen 2002 S. Hansen: Über bronzezeitliche Depots, Horte und Einzelfunde: Brauchen wir neue Begriffe? Arch. Inf. 25/2&1, 2002, 91–97.
- Hellebradt 1999 Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Budapest. 1999.
- Hellebradt 2007 B. Hellebrandt, M. 2007: Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-vár és Miskolc-Kőlyuk I. barlang vasleletei (The Iron Finds from Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-vár and the Miskolc-Kőlyuk I. Cave). A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 46, 5–38.
- Hodder 1987 I. Hodder: The contextual analysis of symbolic meanings. In: I. Hodder (ed.), The Archaeology of Contextual Meaning, Cambridge (New directions in archaeology), 1-10. 1987.
- Hodder 1994 I. Hodder: Architecture and meaning: the example of Neolithic houses and tombs. In: M. Parker Pearson/ C. Richards (eds), Architecture and Order, Cambridge, 73-86. 1994.
- Hoerness 1917 M. Hoerness: Prähistorische Miszellen: 4. Eine höchst seltene Form von Bronzebeilen. Wiener Prähist. Zeitschr. 4, 1917, 38-44.
- Hundt 1955 H.-J. Hundt: Versuch zur Deutung der Depotfunde der nordischen jüngeren Bronzezeit unter besonderer Berücksichtigung Mecklenburgs. Jahrb. RGZM 2, 1955, 95–140.
- Huth 1997 C. Huth: Westeuropäische Horte der Spätbronzezeit. Fundbild und Funktion. Regensburger Beitr. Prähist. Arch. 3, Regensburg, 1997.
- Kalicz – Scheiber et al.
2010 Kalicz-Schreiber R.–Kalicz N.–Vácz G.: 2010 Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békás meyer. Budapest.
- Kemenczei 1970 Kemenczei T.: A Kyjatice-kultúra Észak-Magyarországon [Die Kyjatice Kultur in Nordungarn]. HOMÉ 9 (1970) 17– 56.

Kemenczei 1984	Kemenczei T.: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. ArchHung SN 51. Budapest 1984.
Kemenczei 2009	Kemenczei T.: Studien zu den Denkmälern skytisch geprägter Alföld Gruppe. Budapest. Inventaria Praehistorica Hungariae XII., 2009.
Kopytoff 1986	I. Kopytoff: The cultural biography of things: com moditisation as process. In: A. Appadurai (ed.), The Social life of Things, Cambridge, 1986, 64-91.
Matuz – Nováki 2022	D. Matuz E.–Nováki Gy.: Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwalle in Nordungarn. Inventaria Praehistorica Hungariae 10. Budapest 2002.
Miroššayová 1980	E. Mirossayová: Depot železných predmetov z Nižnej Myšle. Slovenská archeológia 28/2, 1980, 383–394.
Mogyorós 2022	Mogyorós P.: DIPLOMAMUNKA: Dédestapolcsány–Verebce bérc szkíta kori nyílhegyeinek és kora vaskori szórványleleteinek elemzése, 2022.
Müller 2012	S. Müller: Smolenice-Molpír, Sered’ und Ratkovce. Studien zu Siedlungen der frühen Eisenzeit in der Südwestslowakei. Bonn, 2012.
Nagy et al. 2012.	Nagy, M. - Sümegi P. – Persaits G. Gulyás S. Törőcsik T.: Vaskori bronzkincs Ikervár határában Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 35(2012) 99 133.
Nagy 2023	Nagy Cs.: Kora-középső vaskori eszköz depó a dédestapolcsány-verebce-bérci erődített településről. Szakdolgozat. 2023.
Nebelsick 1997	L. D. Nebelsick: Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer – Ein Deutungsversuch. In: Hänsel/Hänsel, Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Staatliche Museen zu Berlin, Bestandskataloge 4, Berlin, 1997, 36–41.

- Nováki 1988 Nováki Gy.: Késő bronzkori földvár Dédestapolcsány– Verebce bércen [Spätbronzezeitliche Erdburg am Dédestapolcsány– Verebce bérc]. HOMÉ 15–16 (1988) 81– 90.
- Nováki – Sándorfi 1992 Nováki Gy. – Sándorfi Gy.: A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig) [Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit)]. Budapest– Miskolc 1992.
- Nováki et al 2007 Nováki Gy. – Sándorfi Gy. – Feld I.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 1. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 5.) Miskolc 2007.
- Pantó 1952 Pantó G.: Bányaföldtani felvétel az Upoonyi-hegységben. A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése, 1952. 91-107.
- Parzinger 1995 H. Parzinger: Die Funde. In: H. Parzinger/J. Nekvasil/F. E. Barth: Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlen opferplatz in Mähren. Mainz am Rhein 1995, 16–92.
- Pleiner 1968 R. Pleiner: Schmiedetechnik der Hallstattzeit im Lichte der Untersuchung des Hortfundes von Schlöben. Archeologické rozhledy 20, 1968, 33–42.
- Sievers 1984 S. Sievers: Die Kleinfunde der Heuneburg. Die Funde aus den Grabungen von 1950–1979. Heuneburgstudien V. Tafeln. Mainz am Rhein, 1984.
- Soós et al. 2023 Soós B. – Tarbay J. G. – Péterváry T. – Hallstatt Peroid Hoard from Somló Hill. Communicationes Archæologicae Hungariæ 2023, 121–145.
- Sperber 1999 L. Sperber: Zu den Schwertträgern im westlichen Kreis der Urnenfelderkultur: Profane und religiöse Aspekte. In: Eliten in der Bronzezeit. Monogr. Röm.-Germ. Zentralmus. 43, 2, Mainz, 1999, 605–659.

- Studeníková 2007 E. Studeníková: Fragment einer hallstattzeitlichen eisernen Sichel aus der Bratislavaer Region. Eiserne Sichel im Nordostalpinen Hallstattgebiet. *Musaica* 25, Bratislava 2007, 45–71.
- V. Szabó 2009 V. Szabó G.: Dédestapolcsány, Verepce-tető. Régészeti Kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary] 2008. Budapest 2009, 181–182, kat. 99.
- V. Szabó 2010 V. Szabó G.: Fémkereső műszeres kutatások kelet-magyarországi késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyeken (Beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézete által indított bronzkincskutató program 2009. évi eredményeiről). Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 / Archaeological Investigations in Hungary 2009, Budapest, 2010, 19–38.
- V. Szabó et al. 2014 V. Szabó G. – Czajlik Z.– Reményi L.: Egy vaskori fegyveres konfliktus nyomai. Új topográfiai eredmények a dédestapolcsányi Verebce-tető kutatásában I. Magyar Régészet 2014 tavasz.
- V. Szabó 2019 V. Szabó G.: Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery. Budapest, 2019.
- V. Szabó, G. 2022 “A krízisek évszázada.” Háborús fenyegetettség és az első lovasnomádok érkezése a Kárpát-medencébe a Kr. e. 9–7. század közötti időszakban. Korok, kultúrák, lelőhelyek. A Tornyai János Múzeum 2021/2022. évi régészeti előadásainak kiadványa, 19–41.
- V. Szabó et al. 2022 V. Szabó, G., Barcsi, M., Bíró, P., Tankó, K., Váczi, G., & Mogyorós, P. (2023). Investigations of an Early Iron Age Siege: Preliminary Report on the Archaeological Research Carried out at Dédestapolcsány-Verebce-bérc between 2020 and 2022. *Dissertationes Archaeologicae*, 3(10), 277–299.
<https://doi.org/10.17204/dissarch.2022.277>

- V. Szabó et al. 2023 V. Szabó, G., Mogyorós, P., Bíró, P., Kovács, A., Tankó, K., Urbán, D., & Barcsi, M. (2024). Investigations of an Early Iron Age Siege 2: Preliminary report on the archaeological research carried out at Dédestapolcsány-Verebce-bérc and Dédestapolcsány-Várerdő between September 2022 and the end of 2023. *Dissertationes Archaeologicae*, 3(11), 603–623. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2023.603>
- Székely 1966 Székely, Z. Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien Dacia N. S. 10, 1966, 209–219.
- Tarbay 2022 Tarbay J. G.: Twin Hoards. Metals and Deposition in the Buda Hills, the Pilis and the Visegrád Mountains during the Late Bronze Age. *Archaeologia Hungarica* 53. Hungarian National Museum. Budapest, 2022.
- Thiele 2010 Thiele Á.: A földtől a vastárgyig – a vasbucakohászat kora középkori technológiája. TDK dolgozat. 2010. November.
- Tóth 2012 Tóth F. M.: Korai szkítakori sírok Dédestapolcsány– Verebce-tető lelőhelyen [Early Scythian Age Graves at the site of Dédestapolcsány Verebce-tető (NE Hungary)]. *HOMÉ* 51 (2012) 63–91.
- Tóth 2017 Tóth F. M.: A Cemetery of the Early Scythian Age in Dédestapolcsány – Verebce-tető. The research of a new site complex in Northern Hungary and its cultural connections. In: E. Miroššayová–C. Pare–S. Stegmann-Rajtár (Hrsg.): *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, früheisenzeitlichen Handel Gesellschaften Westpannonien*. Budapest 2017, 421–431. und Kommunikation zwischen Ostalpen in und
- Wesse 1990 A. Wesse: *Die Ärmchenbeile der Alten Welt: ein Beitrag zum Beginn der Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa*, Bonn, 1990.

Westhausen 2018

I. Westhausen: 2018 Early Iron Age hoards between Brittany and the Carpathian Basin – a preliminary review. *Archaeologica Hereditas* 13, 135–148.